

Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić*

CICERONOV GOVOR *PRO CLUENTIO*: SADRŽAJ OPTUŽNICE PROTIV A. KLUENCIJA HABITA

U radu se obrađuje pravna dimenzija najslavnijeg i najdužeg Ciceronova sudskog govora, a pritom se pažnja autorice usredotočuje na određene sadržaja i prirode optužnice podignute protiv rimskog viteza Aula Kluencija Habita. Slijedom strukture govora Pro Cluentio, izlaganje je podijeljeno na tri dijela. Prvi, uvodni dio sadržava osnovne podatke o osobama i okolnostima (mjerodavni sud i njegov sastav, sudionici postupka, obiteljski i politički odnosi u municipiju i dr.) povezanim s kaznenim suđenjem održanim 66.g.pr.n.e. pred quaestio de veneficis u Rimu. U drugom se dijelu rada, nakon izlaganja spornog pitanja - dvostruka ili jednostruka optužba - te kratkog sinopsisa govora i postupovnih pravila o pokretanju kaznenog postupka u kasnorepublikanskom sustavu quaestiones perpetuae, navode one osobine govora (dvodioba govora te kompozicija i dužina prvog dijela, terminološka nedistingviranost, govornička tehnika ἀποπλόνησις, pozivanje na zakonske pogodnosti i dr.) iz kojih proizlazi postojanje optužbe za kazneno djelo korupcije suda, i to kao sporednog dijela optužnice. U trećem se dijelu rada iznose sadržajni elementi govora (argumentativna sredstva, dvojbeni karakter optuženika) koji ne samo da potvrđuju optužbu za trostruko kazneno djelo trovanja kao glavnu već čine mogućom kaznenu odgovornost Kluencija, kojega je vješti i ugledni Ciceron ipak uspješno obranio.

Suvremeni se čitatelji s pravom mogu zapitati zašto iz cjelokupnog Ciceronova govorničkog opusa (58 govora, od kojih je 18 sudskih održao u ulozi branitelja) izdvajamo upravo govor u obranu Aula Kluencija Habita¹. Odgovor

* Dr. sc. Ivana Jaramaz Reskušić, docentica na Katedri za rimsko pravo, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

¹ U radu smo se koristili sljedećim izdanjima ovog govora: F. Carl Wolff, *M. T. Ciceronis Orationes selectae, cum analysi rhetorica, commentario et adnotationibus*, tom. V, Wien, 1825; H. Grose Hodge, *Cicero Orations. Pro lege Manilia. Pro Caecina. Pro Cluentio. Pro Rabirio Perduellionis*, IX, Loeb Classical Library, London, 2000. (reprint I. izd. iz 1927); P. Boyancé, *Cicéron Discours: t. 8 Pour Cluentius*, Paris, 1953, str. 60-178; Marco Tullio Cicerone: *L'orazione per Aulo Cluenzio Abito*, a cura di G. Pugliese, Mondadori editore, Firenze, 1972, str. 68-259; V. Giuffrè, *Imputati, avvocati egiudici nella "Pro Cluentio" Ciceroniana*, Napoli, 1993, str. 26-

na to pitanje djelomice nude već antički pisci, koji ističu njegove - unatoč nevelikom političkom značenju - brojne kvalitete (retoričke, literarne, filološke i sl.). Tako je već sam Ciceron taj govor smatrao uzornim retoričkim i postupovnim ostvarenjem². Kvintilijan, glasoviti rimski učitelj govorništva i teoretičar retorike, taj govor od svih Ciceronovih govora citira najčešće te iz njega uzima primjere za različite govorničke tehnike³. Plinije Mlađi smatrao ga je ne samo najduljim nego i najboljim Ciceronovim govorom⁴. Sv. Jeronim, kao dobar učenik retorike, navodi taj govor kao primjer elokvencije kojom se čak i u lošem sporu može postići uspjeh⁵. Potkraj antičkog razdoblja još eksplicitniji je rimski pisac i biskup Sidonije Apolinar kada tvrdi da je Ciceron drugim govorima pobjeđivao ostale, a s *Pro Cluentio* samog sebe⁶. Konačno, tradicija manuskripata koja je taj govor sačuvala u cijelosti te izdvojeno - smještenog između Varonova gramatičkog djela *De lingua Latina* i prvog latinskog anonimnog retoričkog priručnika *Rhetorica ad Herennium* - kao klasični uzor sudskog govora potvrđuje ugled koji je uživao ne samo u antičkom nego i u srednjovjekovnom obrazovnom sustavu⁷.

173; glede ostalih izdanja govora, v. *infra*, bilj. 7. Glede cjelokupnog Ciceronova opusa, v. G. Kennedy, *The Art of Rhetoric in the Roman World 300 B.C. – A.D. 300*, Princeton-New Jersey, 1972, str. 103-283; usp. *infra*, bilj. 9.

² U raspravi *Orator* (46.g.pr.n.e.), kasnijem djelu s područja teorije govorničke vještine, Ciceron taj govor ističe (uz govor *Pro Cornelio*) kao primjer skladnog izmjenjivanja triju govorničkih stilova (§ 103), a njegovu zrelu patetičnost (ali i stilsku jednostavnost) suprotstavlja mladenačkom i manje dotjeranom govoru *Pro Sexto Roscio Amerino* (§ 107-8). Osim toga, Kvintilijan (*Instit. Orat.* XI,1,21; VIII,6,20) svjedoči da se Ciceron u korespondenciji sa svojim protivnicima, neoaticima Brutom i Kalvom, poziva na *Pro Cluentio* kako bi pokazao da je uz *docere* znao upotrijebiti *movere* i *conciliare* te tako cjelovitošću svoje elokvencije uspio *tamom zaogrnuti Kluencijeve suce* (v. *infra*; slično stajalište o govoru *Pro Norbano* v. u *De orat.* II,25,107-9; II,47,197-50,204; II,49,201).

³ Tako je za Kvintilijana *exordium* tog govora bio vrijedan pažnje, jer je protivno uobičajenoj praksi bez preambule čitatelja postavljao *in medias res* (*Instit. Orat.* IV,1,35); taj govor je pružao brojne primjere za definiciju dobro osmišljenog *consilium* (*Instit. Orat.* VI,5,9); bio je model za snažnu i duhovitu *narratio* (*Instit. Orat.* IV,2,16; IV,2,19; IV,2,105; IV,2,121; VI,3,40; XI,3,162) i za *digressio* (*Instit. Orat.* IV,2,105; VIII,14,11; IX,3,38) kao uobičajene dijelove govora, itd.

⁴ Plin. *Epist.* I,20,5 (... *cuius oratio optima fertur esse quae maxima*).

⁵ Sveti Jeronim (*Epist.* 50,2) ironično s Ciceronom uspoređuje jednog mladog svećenika - *... quem criminis non huius servasset oratio? Nam si apploisset pedem... tenebras illico ob oculos offudisset iudicibus*. - iz čega se daje zaključiti da je za njega Kluencijev slučaj bio školski primjer teškog predmeta; usp. *infra*.

⁶ Sidon. Apollin. *Epist.* VIII,10,3 (*Marcus Tullius in actionibus veteris ceteros, pro Aulo Cluentio ipse se vicit*).

⁷ U antičko doba u optjecaju su bila dva izdanja Ciceronova govora *Pro Cluentio*: verzija govornikova prijatelja - Atika i verzija govornikova roba, a poslije (53.g.pr.n.e.) oslobođenika, tajnika i literarnog savjetnika - Tirona. Glede naziva, datacije i tekstualnog porijekla pojedinih sačuvanih srednjovjekovnih manuskripata kao i popisa suvremenih izdanja govora v. S. Rizzo, *Catalogo dei codici della Pro Cluentio Ciceroniana*, Genova, 1983; J. T. Kirby, *The Rhetoric of*

Cilj je ovog rada istaknuti juridičko, gotovo zanemareno, značenje Ciceronova najslavnijeg i najdužeg sudskog govora⁸. Točnije rečeno, pronalaženjem i analiziranjem njegovih kaznenopravnih elemenata (sastav *quaestiones perpetuae*, sadržaj *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, sadržaj optužbe, kazneno djelo korupcije suda, dokazna sredstva i sl.), uz uvažavanje sastavnica političko-socijalne prirode (ustrojstvo *municipia*, odnos između senatora i vitezova, obiteljski odnosi, kulturne vrijednosti i sl.), pokušati odgovoriti na pitanje sadržaja i karaktera *optužnice* podignute protiv Kluencija (66.g.pr.n.e.) i time upotpuniti naše spoznaje o kazneno-postupovno-sudbenom sustavu kasne rimske republike.

1. UVOD: O OKOLNOSTIMA KAZNENOG POSTUPKA PROTIV AULA KLUENCIJA HABITA

Kazneni postupak protiv Aula Kluencija Habita (*Aulus Cluentius Habitus*) dogodio se 66.g.pr.n.e., kad je četrdesetogodišnji Ciceron bio pretor, a istodobno i predsjedatelj porotnog suda nadležnog za kazneno djelo iznude (*quaestio de repetundis*)⁹. Budući da je republikanskim magistratima bilo dopušteno da se

Cicero's Pro Cluentio, Amsterdam, 1990, str. 12-4; Giuffré, *Imputati*, str. 13-5; J. Humbert, *Comment Cicéron mystifie les juges de Cluentius*, *Review Etudes Latines*, 16, 1938, str. 296 bilj. 4.

⁸ Razloge opsežnijeg nepoučavanja tog govora Kirby (*The Rhetoric*, str. 1-2) nalazi u dvjema činjenicama: s jedne strane u dužini samog govora (202 paragrafa), a s druge strane u složenosti odnosa i međuodnosa njegovih *dramatis personae*. Za razliku od Ciceronovih govora kojima se pridaje izraziti juridički značaj – posebice šest *Verrines* i *Pro Rabirio reo perduellionis* te razni govori s područja privatnog prava (npr. *Pro Quinctio*, *Pro Roscio comoedo* i dr.), G. Pugliese (*Aspetti giuridici della pro Cluentio di Cicerone*, IURA, Rivista Internazionale di diritto romano e antico, Napoli, XXI/1970, parte prima, str. 155-7) uočava da su se pravni povjesničari proučavajući *Pro Cluentio* ograničavali na izolirano citiranje pojedinih rečenica ili riječi u svrhu upotpunjavanja rekonstrukcije nekog posebnog pravnog instituta, zanemarujući pritom ne samo uvid u cjelinu govora već i proučavanje pravnih (posebice kaznenih) tema s kojima se Ciceron suočio te pravnih argumenata koja je izložio.

⁹ O tome v. Cic. *Pro Clu.* LIII §147; usp. XXXIV § 94 (Ciceron spominje *Caius Orchivius*, kolegu pretora, koji je za vrijeme suđenja Kluenciju predsjedao *quaestio peculatus*, tj. porotnim sudom nadležnim za kazneno djelo pronevjere javnog novca). Što se tiče samog Cicerona kao determinirajuće figure sudskog postupka protiv Kluencija, valja spomenuti da su u tom trenutku njegove govorničke sposobnosti u potpunosti bile razvijene, a politička karijera u usponu. Naime, nakon najboljeg *osnovnog* školovanja u Rimu (u kući govornika L. Licinija Krasa), kojemu je slijedila ne samo poduka iz retorike (kod Krasa i M. Antonija) nego i stjecanje pravnog znanja (kod Kv. Mucija Scevole Augura te kod njegovog rođaka Scevole Pontifeksa) i filozofskih temelja (kod epikurovca Fedra, akademika Filona i stoika Diodota), uspješno je 80.g.pr.n.e. obranio vrlo težak slučaj Seksta Roscija iz Amerije. A vrativši se 76.g.pr.n.e. u Rim, nakon studijskog boravka u Grčkoj i Maloj Aziji (79-77. g.pr.n.e.) gdje se obučavao u grčkom govorništvu i filozofiji

uz javnu službu bave i vlastitom profesijom, a da je sudska praksa u Rimu dopuštala da jedna osoba istodobno bude sudac u jednom slučaju i branitelj u drugom, Ciceron je nastupio kao Kluencijev jedini branitelj (*patronus*) pred porotnim sudom nadležnim za kazneno djelo ubojstva odnosno njegovom sekcijom nadležnom za ubojstvo trovanjem (*quaestio de veneficis*). Predsjedajući suda je bio *iudex quaestionis* Kvint Vokonije Nazon (*Quintus Voconius Naso*), koji je poput M. Pletorija i G. Flaminija, predsjedatelja dvaju odjela sekcije tog suda nadležne za ubojstvo bodežom (*quaestio de sicariis*), prethodno bio edil (*homo edilicius*)¹⁰. Bio je to stalni porotni sud ustanovljen na temelju Suline *lex Cornelia de sicariis et veneficis*¹¹, iz 81.g.pr.n.e., a sastavljen ždrijebom (*sortitio*) - prema važećem zakonu o sastavu *quaestiones perpetuae* (*lex Aurelia iudiciaria* iz 70.g.pr.n.e.) - od jedne trećine sudaca iz redova senatora, jedne trećine iz redova vitezova i jedne trećine iz redova *tribuni aerarii*¹². Brojčana

(sluša akademika Antioha, epikurovca Zenona, retoričare Demetrija i Apolonija Molona), nastavlja prekinutu govorničku karijeru te 70.g.pr.n.e. ne samo da uspješno goni Gaja Vera zbog iznuđivanja u provinciji (*crimen repetundarum*) već i pobjeđuje njegova savjetnika, tada najmoćnijeg govornika Kv. Hortenzija. Ti uspjesi osigurali su mu status prvog govornika Rima, a njegov sve veći *dignitas* pokazivao se uspinjanjem kroz *cursus honorum*: naime, nakon obavljanja dužnosti kvestora (76/75.g.pr.n.e.) te dužnosti kurulskog edila (69.g.pr.n.e.), godine 66. prvi put biva izabran pretorom (osvojivši najveći broj glasova među sedmoricom kandidata, v. Cic. *De imperio* 1-2), a potom iste godine ždrijebom imenovan predsjednikom porotnog suda za iznudu (*quaestio de repetundis*). Te godine održao je u skupštini i svoj prvi deliberativni govor *Pro lege Manilia sive De imperio Cn. Pompei* kojim se proširuju Pompejeve vojničke ovlasti na prijetećem Istoku. Vrhunac političke karijere doživljava 63.g.pr.n.e. izborom za konzula, a nakon toga slava i utjecaj tog gorljivog republikanca naglo padaju u vrtlogu građanskog rata i borbe za vlast (slijedi progon 58.g.pr.n.e., a nakon kratkog zatišja, i proskripcija praćena usmrćenjem 43.g.pr.n.e.). Detaljnije, v. K. Büchner, *Cicero. Bestand und Wandel seiner Geistigen Welt*, Heidelberg, 1964, posebice str. 17-192; M. Gelzer, *Cicero. Ein biographischer Versuch*, Wiesbaden, 1969, posebice str. 30-122; E. Narduci, *Introduzione di Cicerone*, Roma-Bari, 1992, posebice str. 3-114.

¹⁰ Dvojica spomenutih bili su kurulski edili 67.g.pr.n.e., a 66.g.pr.n.e. imenovani su predsjedateljima *quaestio de sicariis* pred kojima je Ciceron (*Pro Clu.* XLV § 126: *Nuper hominem tenuem, scribam aedilicium, D. Matrinius, cum defendissem apud M. Iunium Q. Publicium praetores et M. Plaetorem C. Flaminium aediles curules, persuasi...*) iste godine, nedugo prije Kluencijeva suđenja, branio siromašnog edilskog pisara D. Matrinijskog optuženog za ubojstvo. Osim Vokonija Nazona (*Pro Clu.* LIII § 147; LIV § 148), Ciceron u govoru spominje još samo Publija Volumnija (LXX § 198), ističući ga kao suca koji je u tom postupku pružio moralnu podršku Kluenciju. Zanimljivo je istaknuti da upravo karijere M. Pletorija i G. Flaminija, kao i elogij pučkog tribuna G. Oktavija (64.g.pr.n.e.) koji glasi *iudex quaestionum*, F. X. Ryan (*Some Persons in the pro Cluentio*, Tyche, 11, 1996, str. 203-4) smatra dovoljnim dokazom o postojanju modela prema kojemu je obavljanje edilske službe moralo prethoditi neposredno prije obavljanja službe *iudex quaestionis*.

¹¹ Ciceron taj kornelijanski zakon u govoru sadržajno reproducira, a dijelom i doslovno citira, v. *Pro Clu.* I-II § 1-6; o tome detaljnije *infra*.

¹² Ciceron (*Pro Clu.* LXV § 152) govori o staleški mješovitom kolegiju odnosno porotnom sudu, a prizivajući milost porotnika, on oslovljava najprije senatore (*Nam ei senatores, qui se*

snaga tog porotnog suda iz samog govora nije razvidna, ali je prema spomenutom zakonu mogla biti riječ o 75 porotnika odnosno sudaca-laika¹³. Optužitelj je bio Tit Atije ili Akcije (*Titus Attius* ili *Accius*), rimski vitez porijeklom iz Pizaura (*Pisaurum*, današnji Pesaro), grada u Umbriji. O Titu Atiju Ciceron govori blagonaklono i s poštovanjem kao o uglednom mladom čovjeku i govorniku poznatom po nadarenosti¹⁴. Osim sudaca te jednog optužitelja i jednog

faciletuentur integritate et innocentia, quales, ut veres dicam, vos estis...), a potom se obraća i vitezovima (... *sed ei, qui sese volunt posse omnia ... hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, ... hoc metu proposito evellere se aculeum severitatis vestrae posse confidunt*). Što se tiče *tribuni aerarii* kao treće sastavnice porotnog suda, valja kazati da se taj naziv, od vremena kad su izvorne funkcije tih službenika tribusa (zaduženi za prikupljanje *tributum* odnosno izvanrednog poreza koji su nevojnici-članovi tribusa plaćali radi uzdržavanja vojske) bivale dodjeljivane financijski pouzdanim osobama, počeo primjenjivati na pripadnike viših društvenih slojeva s prihodima od 300.000 do 400.000 sestercija, prihodom koji je bio tek neznatno manji od onog zahtijevanog za pripadnike viteškog sloja (*equites*) a koji je iznosio od 400.000 sestercija naviše. Upravo zbog takve srodnosti s vitezovima mogu se objasniti Livijeve (*Perioch.* 96) i Plutarhove (*Pomp.* 22,4) tvrdnje da su *equites* od donošenja *lex Aurelia iudiciaria* imali prevagu u stalnim porotnim sudovima u Rimu.

¹³ Prema zakonskom režimu *lex Aurelia iudiciaria* (zakon predložen od pretora L. Aurelija Cote) *album iudicum* sastojao se 1/3 odnosno od 300 senatora, 1/3 odnosno 300 vitezova i 1/3 odnosno 300 *tribuni aerarii*, pa se pretpostavlja da je uobičajeni broj porotnika jednog suda bio 75 (v. Th. Mommsen *Römisches Strafrecht*, Graz, 1955. /reprint I. izd. iz 1898/, str. 218/ koji tvrdi da se radilo o broju od 51 /3x17/ suca-porotnika). Broj od 75 sudaca-porotnika zadržan je i u zakonu konzula Gn. Pompeja Magnusa, poznatom pod nazivom *lex Pompeia* iz 55.g.pr.n.e., ali je u njemu određeno da je pretor - radi poboljšanja kvalitete rada sudova - u popis sudaca-porotnika mogao uvrstiti samo najbogatije pripadnike navedenih triju društvenih kategorija (v. Ascon. *In Pis.* 17, 7-10; Cic. *In Pis.* 39, 94; *Phil.* 1, 8, 20). U okviru svog trećeg konzulstva Pompej je s *lex Pompeia de vi* iz 52.g.pr.n.e. zadržao sustav ždrijebanja porotnika (*sortitio*), ali je s ciljem suzbijanja korupcije uveo neka nova pravila: naime, najprije bi svih 360 članova uvrštenih u popis sudaca iz triju kategorija bilo pozvano na sud radi trodnevnog sudjelovanja u dokaznom postupku, potom bi se četvrtog dana provodilo ždrijebanje, a petog bi dana 81 porotnik slušao govor obrane (3 sata) i govor optužbe (2 sata), nakon čega bi svaka strana u postupku odbila (*relectio*) po petoricu porotnika te bi tek preostali 51 porotnik pristupao glasovanju o krivnji odnosno donošenju presude (Ascon. *In Pis.* 38-9; 53-5; Cic. *Ad Att.* 8,16,2; Vell. Pat. 2,76; Plut. *Pomp.* 55); usp. A. H. M. Jones, *The Criminal Courts of the Roman Republic and Principate*, Oxford, 1972, str. 61, 70, 87-8; B. Santalucia, *Studi di diritto penale romano*, Roma, 1994, str. 200-1; glede detaljnog kronološkog prikaza osnovnih karakteristika zakonskih sustava (Sempronijeva, Servilijeva, Acilijeva, Kornelijeva, Aurelijeva i dr.) koji su se u posljednjem stoljeću republike primjenjivali pri sastavljanju sudbenih vijeća stalnih porotnih sudova, v. J. L. Strachan-Davidson, *Problems of the Roman Criminal Law*, vol. II, Colorado 1991. (reprint I. izd. iz 1912), str. 75-111.

¹⁴ Ciceron na taj način govori o Atiju (ili Akciju) ne samo u ovom govoru - *Atti, tali prudentia, etiam usu atque exercitatione praeditum.. (Pro Clu. XXXI § 84); ... adulescens bonus et disertus...* (LVII § 156) - nego i u *Brutus* (§ 271) kad ocjenjuje njegove govorničke vještine u zastupanju optužbe protiv Kluencija - *... qui et accurate dicebat et satis copiose eratque praeterea doctus Hermaiorae praeceptis, quibus etsi ornamenta non satis opia dicendi, tamen, ut hastae velitibus*

branitelja¹⁵, broj sudionika u ovom dugotrajnom postupku od velikog interesa javnosti povećavaju kako raznovrsni sudski službenici, kao što su *lictiores*, *scribae* i ostali *apparitores*, tako i osobe koje optužba i obrana pozivaju za svjedoke čina (*testes*), a posebice brojne osobe koje su hvalile Kluencijev karakter i prijašnji život (*laudatores*). Premda nema izričitih podataka o mjestu održavanja tog kaznenog postupka, možemo pretpostaviti da se odvijao pred *quaestio de veneficis* u glavnom gradu, točnije na rimskom Forumu, jer su dva od nekoliko ubojstava optužbom pripisanih Kluenciju navodno izvršena u Rimu odnosno na području od 1000 koraka oko grada¹⁶.

Budući da je najveća poteškoća vezana uz Ciceronov govor *Pro Cluentio* zamršenost njegova sadržaja, koja je to veća zbog činjenice da je publika kojoj se govornik obraća već bila upoznata sa svim okolnostima ovog slučaja, potrebno je ukratko opisati događaje koji su se odvijali unutar rodbinski odnosno bračno povezanih, ali međusobno zavađenih obitelji (*Cluentii*, *Abii*, *Aurii*, *Vibii*) municipalnog grada Larina (*Larinum*) u Samniju (današnja Apulija)¹⁷.

amentatae, sic apta quaedam et parata singulis causarum generibus argumenta traduntur. Ciceronovo pozivanje na Atijevo poznavanje Hermagorina nauka (v. također *Brutus* § 263), prema mišljenju M. C. Alexandera (*The Case for Prosecution in the Ciceronian Era*, Ann Arbor, 2004, str. 174-5), podrazumijeva da on, s jedne strane, procjenjuje kako Atije raspolaže više tehničkim sposobnostima u pripremanju materijala za govor negoli snagom uvjeravanja porotnika, a s druge strane govori o samom sadržaju govora optužbe u kojemu je Atije, slijedom Hermagorine četverodiobe *στῶοις* (lat. *status*), posebnu pozornost posvetio *κρινό ενον* pa je sporno pitanje *translatio* (u tom slučaju pitanje podobnosti da se optužba za korupciju suda podigne protiv viteza Kluencija pred *quaestio de veneficis*) možda igralo važnu ulogu u gonjenju Kluencija.

¹⁵ Premda je u onovremenoj sudskoj praksi bio uobičajen veći broj pravnih savjetnika (*patronus*), kako na strani optužbe, tako još i više na strani obrane, razlog zbog kojega u ovom slučaju sudjeluju samo T. Atije (ili Akcije) kao optužitelj i Ciceron kao branitelj možemo potražiti ne samo u činjenici da Kluencije nije bio stanovnik grada Rima nego i u činjenici da ovaj sudski postupak nije imao veliko političko značenje. Zanimljivo je spomenuti da Alexander (*The Case*, str. 176) odabir tih *patronus* tumači zemljopisnim smještajem Larina i njegovom cestovnom povezanošću s Rimom kao mjestom održavanja suđenja: tako Opijanikov odabir Titija (potječe iz Pizaura) odražava osovину duž južne talijanske obale (osovinu koja uključuje i poznanstva obitelji *Abii* u *Ager Gallicus* te Sasije u gradiću *Histonium*), a Kluencijev odabir Cicerona (potječe iz Arpina) odražava osovину preko Apenina do zapadne strane Italije i samog Rima.

¹⁶ Tako je municipijima u to vrijeme pripadala sudska nadležnost glede kaznenog djela ubojstva, taj se postupak odvijao u glavnom gradu, i to zbog toga što je, s jedne strane, *quaestio de sicariis et veneficis* bila mjerodavna za sva zakonom propisana djela počinjena u Rimu i na području od 1000 koraka oko grada (v. D. 48,8 pr.; *Coll. Leg. Mos. et Rom.* I,3,1), a s druge strane Vibije Kadoks umro je u Rimu, a Opijanik Stariji pred vratima samog Rima (Cic. *Pro Clu.* LX § 165).

¹⁷ Larin (*Larinum*, današnji Larino u napuljskom kraju) bio je grad u Samniju (*Samnium*, današnja Apulija, zemlja kojom se protežu Apenini a leži sjeverno od Kampanije do Jadranskog mora) te sjedište Frentanaca (samnitsko pleme koje je potjecalo od Sabinaca, staroitalskog naroda-međaša Latina). Već je antički Larin, podignut na brežuljku iznad plodne doline rijeke Bifern, bio značajan tranzitni centar, pa je u dodir s Rimom došao diplomatskim putem i stekao povlaštenu

Naime, Aulo Kluencije Habit, optuženik i Ciceronov klijent, rimski je vitez rođen 103.g.pr.n.e.u Larinu, važnom municipalnom gradu u području samnitskog plemena Frentanaca, nedaleko od Jadranskog mora. Pripadao je obitelji *Cluentii*, vrlo uglednoj i imućnoj obitelji drevnog porijekla, ali i sredini u kojoj su novac i nasljedstvo igrali glavnu ulogu, a k tome su se uplele i političke razmirice toga doba, posebice sukobi između Marija i Sule. Za Kluencijeva istoimena oca Ciceron primjećuje da je bio *virtute, existimatione, nobilitate facile princeps & non solum municipii Larinatis & etiam regionis illius et vicinitatis*¹⁸, a iz cjelokupnog govora može se zaključiti da je on sam, nakon očeve smrti, 88.g.pr.n.e., uživao jednaku čast i ugled, i to ne samo u rodnom gradu nego i u široj okolici, uključujući i grad Rim¹⁹. Svoju majku Sasiju (*Sassia*) - jedan od najstrašnijih likova u Ciceronovu govoru - zamrzio je nakon što je vlastitoj kćeri Kluenciji (*Cluentia*), sestri optuženog, zaslijepljena strašću preo-

položaj. Imao je status municipija (v. *Pro Clu.* V § 11: *municipii Larinatis*), odnosno gradske općine s pravom rimskog građanstva i samostalnom upravom na čelu s četiri magistrata (*quatuorviri*), od kojih su vjerojatno dvojica provodila sudbenu vlast (*duumviri iure dicundo*), a dvojica obnašala upravne i policijske dužnosti (*duumviri aedilicia potestate*). Nalazio se u unutrašnjosti, istočno od Rima te dvadesetak kilometara udaljen od Jadranskog mora. Putovanje od Larina do Rima vjerojatno je bilo naporno i dugotrajno: naime, bilo je nužno poći ili na jug kako bi se priključilo na *Via Latina* ili do Jadranskog mora te obalom sjeverno kako bi se priključilo na *Via Claudia* te išlo preko planina. Budući da je tlo bilo pjeskovito i ne odveć bogato, stanovništvo Larina bavilo se obradom zemlje odnosno ratarstvom, ali i stočarstvom (usp. *Pro Clu.* LXIX § 198). Osim toga, Larin je bio važno čvorište putova trgovaca stokom (usp. *Pro Clu.* LIX § 161). Iako je imao amfiteatar (pretpostavlja se da je mogao primiti oko 20.000 gledatelja) i terme (ostaci kojih pokazuju mondeni život odnosno omiljeno ljetovalište Rimljana) kao potvrdu veličine i društvenog značenja, Larin je počeo propadati nakon što se u građanskom ratu (početkom 1.st.pr.n.e.) pridružio gubitničkoj (marijevskoj) strani. O tim pitanjima detaljnije v. H. Philipp, s.v. *Larinum*, RE, bd. 12, Stuttgart, 1923, str. 839; G. Radke, s.v. *Viae publicae Romanae*, RE, Suppl. 13, Stuttgart, 1973, str. 1574; Giuffrè, *Imputati*, str. 17-8 i bilj. 6; H. Grose-Hodge, *Cicero. Murder at Larinum from the Pro Cluentio*, London /repr. I. izd. iz 1932/, 2003, str. 47; Alexander, *The Case*, str. 176.

¹⁸ V. Cic. *Pro Clu.* IV § 11.

¹⁹ O njegovu ugledu među municipljanima Larina najočitije svjedoče Ciceronove riječi izložene tijekom njegove obrane: njemu se, naime, obraćaju dekurioni i građani Larina kako bi ih u sporu o slobodi i rimskom građanstvu *Martiales* zaštitio od neprihvatljivih zahtjeva Opijanika Starijeg (v. *Pro Clu.* XIV § 43-45), a još je znakovitija činjenica da su na suđenje protiv samog Kluencija u Rim došli ne samo moćni Larinci kako bi svjedočili u njegovu korist nego i *najplemenitiji* stanovnici (uglavnom vitezovi) iz susjednih gradova (također vrlo udaljenih od Rima, usp. *supra*, bilj. 9) poput Ferentina (u Etruriji) te Marucina, Tejana i Lucerije (u Apuliji, v. *Pro Clu.* LXIX § 196-8). Osim toga, valja pretpostaviti da je Kluencije bio udomaćen i u samom Rimu: naime, ne samo da ga je i u ovom postupku (66.g.pr.n.e.) branio Ciceron kao najuspješniji rimski govornik nego ga je i u postupku Opijanika Starijeg (74.g.pr.n.e.) zastupao jedan od najelokventnijih govornika *P. Cannutius* (v. *Brutus* /205/ gdje ga Ciceron opisuje kao *homo extra nostrum ordinem* /senatorskog, nap. aut./ *meo iudicio disertissimus*).

tela muža, Aula Aurija Melina (*Aulus Aurius Melinus*)²⁰, kako bi se za njega potom udala. Nedugo nakon što je ovaj ubijen a ona postala udovicom, udala se po treći put i to za osobu koja je naručila njegovo ubojstvo Stacija Abija /ili Albija/ Opijanika (*Staius Abbius* ili *Albius Oppianicus*)²¹. I upravo razmirice između Kluencija, njegove majke Sasije i njegova očuha Opijanika tvore cijelu aferu koja leži u pozadini ovog kaznenog postupka protiv Kluencija.

Što se tiče najstrašnije figure u Ciceronovu govoru S. Abija Opijanika (u daljnjem tekstu: Opijanik Stariji), nasilnog i ljubomornog muža *uvježbanog za pokolj supruga*²², brak sa Sasijom bio je posljednji u nizu od pet zakonitih brakova (Kluencija /sestra Kluencijeva oca, tj. optuženikova teta/, Magija, Papija, Novija, Sasija)²³. Premda vrlo bogati pripadnik obitelji *Abii* te rimski vitez *in municipio suo nobilis*²⁴, Opijanik Stariji bio je krajnje izopačena i neu-

²⁰ Istražujući rodbinske odnosno bračne veze između četiriju glavnih larinskih obitelji (*Cluentii, Vibii, Auri* i *Abii*), P. Moreau (*Structures de parenté et d'alliance à Larinum d'après le Pro Cluentio*, u: *Les Bourgeoisies municipales italiennes aux IIe et Ier siècles av. J. C.*, ed. M. Cébellac-Gervasoni, Paris, 1983, str. 108-110) razlikuje dvije osobe koje su u govoru *Pro Cluentio* (VIII § 25: ... *ut Aurius illum, qui sibi delationem nominis et capitis periculum ostentarat, et alterum A. Aurius...*) označene kao A. *Aurius* te zaključuje da je ovaj drugi *Aurije* zapravo naš Melin, muž Kluencije (88.g.pr.n.e.) te otac dječaka Lucija (u doba Sulinih proskripcija). Za razliku od prvospomenutog A. Aurija, koji je opisan kao *vir fortis et experiens et domi nobilis* (VIII § 23) te Opijanikov protivnik odnosno potencijalni optuženik, A. Aurije Melin (V § 12 /*et honesto et nobili*/ i § 13 /*adulescens*/) prikazan je prema mišljenju autora kao *mlađi, pomalo budalast čovjek koji ne djeluje* (*op. cit.*, str. 109).

²¹ V. Cic. *Pro Clu.* VI § 12-16; VIII § 25; IX § 26-28; detaljnije, v. *infra*.

²² Ne upuštajući se na ovom mjestu u cjelovit prikaz karaktera i djela Opijanika Starijeg (v. *Pro Clu.* IV-XXXI § 9-87), navodimo samo Ciceronove riječi koje se tiču njegova odnosa prema zakonitim suprugama: ... *hominis in uxoribus necandis exercitati...* (XIX § 52).

²³ U literaturi postoje dvojbe oko redoslijeda Opijanikovih zakonitih brakova. C. Bardt (*Zu Cicero's Cluentiana*, Programm des Gymnasiums zu Neuwid, 1878, str. 12) iznosi ovaj redoslijed: Kluencija, Magija, Papija, Novija i Sasija; takav slijed prihvaća i H. Grose Hodge (*Cicero: Murder at Larinum. Selections from the Pro Cluentio*, London, Bristol Classical Press /reprint I. izd. iz 1932/, str. Xii-Xiii). W. Druman – P. Groebe (*Geschichte Rom sin seinem Übergang von der republikanischen zur monarchischen Verfassung*, bd. 5, Leipzig, 1919, str. 385) uglavnom potvrđuju navedeni slijed, naglašavajući pritom da je brak s Papijom prethodio onom s Novijom (83.g.pr.n.e., sin prve je *puer*, a sin druge je *infans* /Cic. *Pro Clu.* IX § 27/), a jedina razlika je u tome što Magiju (ne Kluenciju) smatraju prvom Opijanikovom zakonitom ženom; takav slijed prihvaća i Boyancé, *Cicéron Discours*, str. 9-10. Na kraju treba spomenuti recentnu tezu koju je postavio Moreau (*Structures*, str. 110-3): istražujući genealogiju obitelji *Abii*, autor zaključuje da je Opijanik Stariji imao šest zakonitih žena - Kluenciju, Papiju, Magiju, udovicu Gneja Magija nepoznatog imena (brak sklopljen nakon 86. a prije 82. g.pr.n.e.), Noviju i Sasiju.

²⁴ V. Cic. *Pro Clu.* XXXIX § 109. Promatrano politički, iz Ciceronova govora (posebice *Pro Clu.* VIII § 24-25; XV § 43-44) jasno proizlazi da su u građanskom ratu osamdesetih *Abii* bili na strani Sule (Opijanik Stariji sklonio se kod zapovjednika Metela Pija, a nakon Suline pobjede postao zastupnikom njegovih političkih interesa u Larinu), dok su *Cluentii* (zajedno s *Aurii*) bili na strani Marija (Kluencije je bio zastupnik interesa Larinaca u slučaju *Martiales* koje je Sula

mjerena osoba koja je putem spomenutih brakova i tazbinskih veza, često čak i okrvavljenih ruku, nastojala ostvariti još veći imetak, najprije za sebe a potom i za svog sina (iz braka s Magijom) Gaja Opijanika (*Caius Oppianicus*, u daljnjem tekstu: Opijanik Mlađi), Kluencijeva optužitelja²⁵. Nakon što se Sasija udala za Opijanika Starijeg, Kluencije je osim razvratne i zle majke dobio još jednog neprijatelja, onog u osobi spomenutog očuha. Prvi sukob među njima izbio je u povodu javne rasprave o građanskopravnom statusu *Martiales* - službenika-posvećenika boga Marsa odnosno stanovnika Larina kojih je specifični društveni status počivao između slobodnih i robova. Inspiriran tim sukobom²⁶, a još više željom da sebi jednog dana pribavi sva Sasijina dobra²⁷, navodno je protiv svoga posinka potajno organizirao trovanje koje je vrlo brzo razotkriveno. Zbog toga je Kluencije 74.g.pr.n.e., pred sudom kojim je predsjedao pretor Gaj Junije (*Caius Iunius*), najprije optužio neposredne izvršitelje pokušaja trovanja - oslobođenika Skamandera (*Scamander*) i njegova patrona Gaja Fabricija (*Caius Fabricius*) - te postigao njihovu osudu, da bi potom pred istim sudom te godine uspješno optužio i svog očuha Opijanika Starijeg²⁸. Me-

nakon pobjede pretvorio u slobodnjake *Cornelli* (*v. infra*), a trojica članova obitelji *Aurii* bila su proskribirana odnosno usmrćena nakon što je Opijanik Stariji postao jedan od larinskih *quattuorviri*. Pronalazeći brakove kako među političkim saveznicima tako i među političkim protivnicima (npr. Opijanik Mlađi ženu Auriju II., kćer jedne od žrtava građanskog rata), Moreau (*Structures*, str. 119-20) zaključuje da političke razlike u Larinu nisu isključivale bračne veze: niti su rodbinske veze bile pokretač političkih igara, niti su politički i bračni savezi bili jednake trajnosti. Stoga autor drži da Ciceron u *Pro Cluentio* (posebice u LXVII § 190) izlaže teoriju o složenim odnosima koji mogu nastati između *amicitia/inimicitia* i *adfinitas*, teoriju koja bi se u potpunosti mogla primijeniti i na političke igre u samom Rimu.

²⁵ Glede zastrašujućeg niza zlodjela Opijanika Starijeg koja Ciceron u govoru detaljno, premda ne i kronološkim redom, iznosi kako bi ocrtao njegov karakter i način života odnosno osigurao bolji položaj svog klijenta, v. *Pro Clu.* IV-XIV § 9-42; usp. *infra*.

²⁶ U sporu o građanskopravnom statusu *Martiales* Opijanik Stariji u ulozi *adsertor libertatis* zastupao je – najvjerojatnije u skladu sa Sulinom reorganizacijom municipija – mišljenje da su oni slobodni rimski građani. S. L. Dyson (*Community and Society in Roman Italy*, Baltimore, 1992, str. 71-2) pretpostavlja da je Opijanik, radi osiguranja vlastite političke moći u Larinu, bodrio te Marsove svećenike i time dodatno potkopavao položaj Larinaca koji su, uvidjevši propadanje svoje gospodarske snage (pretvaranjem poljoprivrednog zemljišta u pašnjake) i političkog utjecaja (pridruživanjem Mariju), nastojali zaštititi svoja tradicionalna prava nepripuštanjem novih građana te obraćanjem Kluenciju radi zastupanja njihovih interesa u Rimu.

²⁷ Na ovom mjestu treba podsjetiti kako je bilo općepoznato da Kluencije - premda lošeg zdravlja (*v. Pro Clu.* XV § 47) - nije napisao oporuku (XV § 45) kojom bi mogao onemogućiti majčino odnosno Opijanikovo nasljeđivanje svoje imovine. Pokušavajući odgovoriti na pitanje zašto se Kluencije, u strahu od Opijanikova trovanja, nije zaštitio sastavljanjem oporuke, Ciceron tvrdi da Kluencije, s jedne strane, nije želio bilo što legatom namijeniti svojoj majci, ali, s druge strane, nije bio sklon niti osramotiti svoju majku eksheredacijom. Svjesno je, dakle, odlučio ostati osobom bez oporuke.

²⁸ Što se tiče glasovanja tzv. Junijeva suda sastavljenog od 32 suca-porotnika, postoje dvije verzije: s jedne strane je Ciceronov govor *Pro Caecina* (10,28), iz kojeg proizlazi da je Opijanikova

đutim, javno se mnijenje u pogledu osuđujuće presude protiv Opijanika Starijeg izjasnilo s prilično neodobravanja: pronijela se, naime, vijest da je Kluencije potkupio suce, a izvjesni Gaj Elije Stajen (*Caius Aelius Staienus*) bio je osumnjičen²⁹. Posljedično višestrukom diskreditiranju sudbenih organa koji su tada u cijelosti bili u rukama senatora³⁰, suci Junijevog suda (poslije nazvan

osuda donesena većinom od 17 nasuprot 15 glasova porotnika, a s druge je strane njegov govor *Pro Cluentio* (§ 107), iz kojeg proizlazi da je osuda donesena većinom od 18 nasuprot 14 glasova porotnika, među kojima je 5 sudaca glasovalo za oslobođenje od krivnje (*absolvo*), a 9 sudaca (*M. Basilius, L. Cassius, C. Caudinus, L. Caullius Mergus, Q. Considius, C. Heius, M. Iuventius Pedo, P. Octavius Balbus* i *P. Saurius*) bilo je suzdržano glasujući *non liquet*. Boyancé se (*Cicéron Discours*, str. 14, bilj. 1) priklanja prikazu glasovanja sadržanom u *Pro Caecina* smatrajući da je taj govor *manje sklon Kluenciju, ali također najnepristraniji*, istodobno zamjerajući Ciceronu da je zbog poimeničnog navođenja (izostavljajući ukupan broj) suzdržanih sudaca u govoru *Pro Cluentio* najvjerojatnije ispustio jednog od njih.

²⁹ Gaj Elije Stajen bio je kvestor 77.g.pr.n.e., a 74.g.pr.n.e. sudac-porotnik na suđenju Opijaniku Starijem (detaljnije v. F. Münzer, *s.v. Staienus*, RE, bd. 16, 2A, Stuttgart, 1921, str. 2133). Prema Ciceronovoj tvrdnji, on je primio od Opijanika veliku količinu novca (640.000 sestercija) kako bi potkupio ostale porotnike te ishodio njegove oslobođenje od krivnje (*Pro Clu.* XXIV § 65; § 69). Iznoseći Stajenove osobne karakteristike, Ciceron ga opisuje kao *čovjeka koji oskudijeva novcem, ali drskog i uvježbanog u potkupljivanju sudaca* (§ 66) ... *izuzetno oštroumnog u smišljanju, izuzetno smjelog u besramnosti, izuzetno revnog u provedbi...* (§ 67), a pritom naglašava da je nedavno (76.g.pr.n.e.) prevario malodobnog Safina potrošivši 600.000 sestercija koliko mu je ovaj dao radi potkupljivanja suda pred kojim se vodila parnica oko njegove prezadužene imovine (§ 68). Slično tome postupio je, tvrdi Ciceron (XXVI § 71-72), i s Opijanikovim novcem: naime, odlučio je obećati novac lakoumnijim sucima te ga zatajiti i suce, bijesne zbog prevare, preokrenuti protiv Opijanika. Premda je Stajen zatajeni novac morao vratiti Opijaniku (XXIX § 78, a pred narodom se branio da je *primio novac radi pridobivanja milosti* (XXXVI § 101; usp. Pugliesea *Introduzione*, str. 37-40) koji potpuno izvjesnim drži činjenicu da Stajen nikada nije bio osuđen zbog primanja novca radi potkupljivanja sudaca), tek je u doba Mamerka Emilija bio osuđen, i to zbog pobune u vojsci (§§ 102-3; 114) odnosno *de maiestate* (Cic. *Brutus*, 241). Glede Stajena, v. također *Pro Clu.* XXVIII –XXIX § 78-80; XXX-XXXI § 82-87; XXXVI § 99-102.

³⁰ Sastav tadašnjih porotnih sudova, pa tako i Junijeva suda iz 74.g.pr.n.e., bio je reguliran Sulinim zakonom (*lex Cornelia iudiciaria*) donesenim 81.g.pr.n.e. Sukladno svom političkom programu restauracije senatorske oligarhije, Sula je stavio izvan snage *lex Plautia* (iz 89.g.pr.n.e.) te sudbena vijeća svih *quaestiones perpetuae* vratio u ruke Senata (v. Vell. Pat. 2,32,3; Tac. *Ann.* 11,22,6; Cic. *In Verr.* I,16; 30; 37), kojemu je prethodno povećao broj članova te proširio njegovo izborno područje (v. Appian. *Bell. civ.* 1,100; 468; Liv. *Perioch.* 89; Sall. *Catil.* 37,6; Dion. Hal. 5,77,5). *Lex Cornelia iudiciaria* predviđjela je nov način izbora članova sudbenog vijeća kao i nov način njihova glasovanja. Pod rukovodstvom pretora ili *iudex quaestionis* sudbeno bi se vijeće sastavljalo ždrijebanjem (*sortitio*) jednog člana *decuriae* na koje je prethodno bilo razdijeljen popis od 450 senatora (ne zna se broj ni veličina *decurija*). Potom bi obje strane naizmjenice pristupale izuzimanju odnosno odbijanju ograničenog broja (trojice odnosno šestorice, v. Cic. *In Verr.* II, 77) senatora s navedenog popisa (*relectio*), sve dok se ne postigne zakonom propisani broj sudaca mjerodavan za konkretan slučaj. Budući da je jednom sastavljeno sudbeno vijeće moralo djelovati do završetka slučaja, putem *subsortitio* popunjavala bi se mjesta ispražnjena zbog smrti, bolesti ili magistratskog izbora pojedinog suca (v. Cic. *Pro Clu.* XXXVII

iudicium Iunianum), na čelu s predsjedavajućim, bili su osumnjičeni za nesa-
vjesno obavljanje dužnosti te *kažnjeni* nizom mjera, a ni sam Kluencije nije
uspio izbjeći cenzorski ukor (*nota censoria*) koji su 70.g.pr.n.e. odredili cenzori
Lucije Geliije (*Lucius Gellius*) i Gnej Kornelije Klodije (*Cnaeus Cornelius
Clodius*)³¹.

§ 103). Glede načina glasovanja sudaca-porotnika, optuženiku je tim zakonom bio ostavljen
slobodan izbor između javnog ili tajnog glasovanja (*Pro Clu.* XX § 55). Detaljnije o tim pitanjima,
v. E. S. Gruen, *Roman Politics and the Criminal Courts, 147-78 B.C.*, Cambridge, 1968, str.
255-8; Jones, *The Criminal*, str. 59, 67-9; G. Pugliese, *Diritto penale romano*, par. IV, u: Arangio-
-Ruiz, V. – Guarino, A. – Pugliese, G. *Il diritto romano: la costituzione – caratteri, fonti – diritto
privato – diritto criminale*, Roma, 1980, str. 277; Santalucia, *Studi*, str. 196; I. Jaramaz-Reskušić,
Kaznenopravni sustav u antičkom Rimu, Zagreb, 2003, str. 92-4; 102-3; 105-6.

³¹ V. Cic. *Pro Clu.* XXVIII- XLVII § 77-133; usp. *infra*. Od 32 suca Junijeve suda deveterica
sudaca koji su glasovali za osuđujuću presudu (*condemno*) protiv Opijanika Starijeg bili su
izloženi kaznenom progonu odnosno cenzorskom djelovanju: osim spomenutog Stajena (v. *su-
pra*), za *maiestas* je bio osuđen *Marcus Atilius Bulbus* (točnije rečeno, za pokušaj oružanog
ustanka u Iliriji: § 97; v. također Cic. *In Verr.* I, 39); *Manius Aquilius* i *Tiberius Gutta* pretrpjeli
su cenzorski ukor zbog primanja novca u Opijanikovu slučaju (§ 127); *Publius Popilius* i *Tiberius
Gutta* bili su osuđeni za izbornu korupciju (§§ 98; 131-2); *Publius Septimius Scaevola* bio je
osuđen, u povodu iznuda počinjenih u Apuliji, na višestruko obeštećenje određeno u okviru *litis
aestimatio* (§ 115); *Cnaeus Egnatius* pretrpio je najprije cenzorski ukor zbog primanja novca u
Opijanikovu slučaju, a potom i eksheredaciju očevom oporukom (§ 135). Jedino je sudac *Caius
Fidiculanus Falcula* - gonjen zbog sudske korupcije - bio oslobođen krivnje (§ 103-4; usp. Cic.
Pro Caecina /10,28/ gdje je govornik, obezvrjeđujući njegovo svjedočenje na tom suđenju,
općepoznatom činjenicom prikazao Falkulinu krivnju u Opijanikovu slučaju). Što se tiče sudbine
predsjedavajućeg Gaja Junija, iz Ciceronova govora proizlazi da je bio osuđen zbog nepravilnosti
u sudskoj proceduri, od kojih je jedna bila nepolaganje zakletve prije sudovanja, a druga
sudioništvo s gradskim pretorom Gajem Verom glede nepridržavanja pravila o dopuni (*subsortitio*)
porote (§ 91; v. također Cic. *In Verr.* I, 157). Što se tiče oblika sudovanja, A. W. Lintott (*The
quaestiones de sicariis et veneficis and the Latin lex Bantina*, Hermes, 106, bd. Heft I, 1978, str.
125-38) zaključuje da je Lucije Kvinkcije, plebejski tribun i Opijanikov branitelj (74.g.pr.n.e.),
zahtijevao novčanu kaznu protiv Gaja Junija, i to na suđenju pred narodnom skupštinom. Budući
da Kvinkcije nije čekao istek Junijeve javne službe kako bi podigao optužbu pred nadležnom
quaestio de veneficis, autor tribunsko pokretanje kaznenog (nekapitalnog) postupka pred
narodnom skupštinom objašnjava primjenom *sanctio* koja je, poput one sadržane u *lex Latina* s
tabula Bantina (redci 7-13), najvjerojatnije bila sadržana i u Sulinu zakonu *de sicariis et veneficis*:
naime, magistrat je, umjesto vođenja građanskog postupka pred *recuperatores*, mogao zahtijevati
novčanu kaznu pred narodnom skupštinom zbog kršenja zakonskih, točnije proceduralnih odredbi.
Premda je Kvinkcijev cilj bio osveta zbog korupcije Junijeve suda, on, prema autorovu mišljenju,
nije imao ovlast goniti pred narodnom skupštinom teže oblike lošeg upravljanja i korupcije te se
mogao poslužiti jedino optužbom *quod in legem non iurasset*, što je doista i učinio (*Pro Clu.* §
91). Glede cenzorskog ukora dodijeljenog Kluenciju, v. *Pro Clu.* XLVIII § 133-4. Glede točne
datacije suđenja bivšim sucima Junijeve suda, v. M. C. Alexander, *Trials un the Late Roman
Republic, 149 BC to 50 BC*, Toronto, 1990, str. 153, 159-61, 172, 185; usp. Ryan, *Some*, str. 196-
7, 199.

Dvije godine poslije (72.g.pr.n.e.) Opijanik Stariji tijekom progonstva³² umire u vrlo čudnim okolnostima. Premda Ciceron u govoru iznosi sumnje koje se odnose na Sasijino djelovanje, činjenica je da je ona osumnjičila Kluencija te pokrenula vlastitu istragu u kojoj je mučenjem robova nastojala dobiti potrebna priznanja³³. Budući da na taj način nije postigla željeni cilj, udajom svoje kćeri Aurije (*Auria*, iz Sasijina braka s A. Aurijem Melinom) za Opijanika Mlađeg pridobila je svoga posinka, mladog plemića, da on, šest godina poslije (66. g. pr.n.e.)³⁴, doista optuži Kluencija za ubojstvo svoga oca. Kako smo već rekli, usmenu optužbu pred *quaestio de veneficis* zastupao je, i to argumentacijski

³² Budući da se Ciceron samo letimično osvrnuo na zakonsku kaznu progonstva kojom je bio kažnjen Opijanik Stariji (§ 29), a da u nastavku govora spominje kako se on dvije godine nakon osude kretao Italijom (i to na području između Falerna i ruralnih područja u blizini Rima § 178) te da je čak i svog roba Nikostrata *mortis causa* ostavio svome sinu (§175-6), u romanističkoj se literaturi raspravljalo o pravnoj prirodi kazne izrečene Opijaniku Starijem (74.g.pr.n.e.): radi li se o zakonskoj *aqua et igni interdictio* ili o svojevrsnoj relegaciji *ante litteram*. Najvjerojatnijim se čini da je Opijaniku Starijem bila izrečena mjera *aqua et igni interdictio*, tj. kazna propisana mjerodavnom *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, ali da je osuđenik prekršio sudski nalog (*bandum*) te se skrivao na nedostupnim mjestima kako doista ne bi morao otići u progonstvo (a time izgubiti pravo rimskog građanstva, v. Strachan-Davidson, *Problems*, I, str. 69-71; G. Crifó, *Ricerche sull' exilium nel periodo repubblicano*, I, Milano, 1961, str. 294-6; Pugliese, *Introduzione*, str. 20-1, 55 i bilj. 20 bis; *contra* Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 978 bilj. 2). Premda Giuffré (*Imputati*, str. 181-2 bilj. 100-1) sumnja u to rješenje - kako zbog činjenice da je Sasija brak s Opijanikom smatrala razriješenim na temelju izrečene osude, tako i zbog činjenice da je bivši plebejski tribun L. Kvinkcije (v. *infra*) pružio gostoprimstvo Opijaniku tijekom njegova progonstva, autorova hipoteza prema kojoj se radilo o *relegatio ante litteram* odnosno o kazni progonstva *extra ordinem* (usp. U. Brasiello, *La repressione penale in diritto romano*, Napoli, 1937, str. 10-1, 273-5) doima se previše slobodnom ako se uzmu u obzir osnovne karakteristike kažnjavanja u sustavu *quaestiones perpetuae* - fiksna zakonska kazna odnosno izostanak bilo kakvog odmjerenja kazne, tj. uvažavanja okolnosti konkretnog slučaja (usp. Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 151-9 s navedenom recentnom literaturom).

³³ Radilo se o tri osobe koje su, prema Sasijinu mišljenju, morale biti nesklone Kluenciju: Stratonu, bivšem robu Aula Rupilija, Opijanikova liječnika; Nikostratu, Opijanikovu robu; Askli, Sasijinoj robinji; v. Cic. *Pro Clu.* LXIII § 176; usp. LXIII § 181.

³⁴ Odgovor na pitanje zašto je Gaj Opijanik čekao čak šest godina od smrti svog oca možemo potražiti u činjenici da je u trenutku očeve smrti bio premlad, bio je još *puer* (oženio se 69.g.pr.n.e., pa se pretpostavlja da je rođen između 90. i 87.g.pr.n.e.). Ciceron se u govoru ne osvrće na tu činjenicu, očigledno umanjujući ulogu mladog Opijanika, a povećavajući ulogu zle Sasije: najvjerojatnije se radilo o njegovoj obrambenoj taktici prema kojoj bi Opijanikovo časno djelovanje prema umrlom ocu sudu moglo biti simpatično, dok djelovanje bijesne majke protiv vlastita sina sudu svakako mora biti odvratno. Takvo ponašanje Boyancé (*Cicéron Discours*, str. 13 bilj. 4) objašnjava, prihvaćajući ideju W. Krolla (*Ciceros Rede für Cluentius*, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, 53, 1924, str. 175), Ciceronovim trenutačnim političkim ambicijama prema osvajanju konzulske funkcije: naime, Ciceron, prema autorovu mišljenju, mora pridobiti što širi krug glasača odnosno ne smije se otuđiti od onih koji su *homines in suis ciuitatibus et municipiis gratiosi*.

vrlo spretno, mladi T. Atije (ili Akcije), ali je nakon višednevnog raspravljanja³⁵ zreli Ciceron svojom govorničkom vještinom i pomno razrađenom taktikom obrane³⁶ ipak trijumfirao odnosno ishodio oslobađajuću presudu za Kluencija³⁷.

2. SADRŽAJ OPTUŽNICE PROTIV AULA KLUENCIJA HABITA

Ciceronovo naknadno hvalisanje da je *bacio prašinu u oči porotnicima* tijekom svoje obrane Kluencija³⁸ potaknulo je brojne znanstvene rasprave glede preciznog određenja optužnice podignute protiv njegova klijenta. Naime, još od antičkih vremena pa sve do današnjih dana postavlja se pitanje je li riječ o

³⁵ Premda sam govor ne daje izravni odgovor glede trajanja kaznenog postupka protiv Kluencija, takav zaključak možemo izvesti iz onovremenih postupovnih pravila: naime, znatan dio dana zauzimaju govori optužbe i obrane, pri čemu vrijeme govora nije zakonski ograničeno niti pravnički vrlo odmjereno (v. *Pro Clu.* LII § 147: *...Cur mihi tam diu potestas dicendi datur?*); rasprava nije smjela prelaziti jedanaesti dio dana (usp. *Pro Clu.* XXXVII § 104; XLI § 113), a ona je obuhvaćala, osim rečenih govora, i saslušanje i unakrsno ispitivanje svjedoka objiju strana; sama *altercatio*, odnosno rječkanje i nadgovaranje koje se potom odvija između optužitelja i branitelja zahtijeva duže vrijeme (*Pro Clu.* XIX § 52-53). O dužini onovremenih sudskih postupaka potvrdu pruža i sam Ciceron kad podsjeća porotnike na suđenje Fidikulaniju Falkuli (*Pro Clu.* XXXVII § 104; XLI § 113; v. također IX §§ 27-28; XXXVII § 103). Glede tog pitanja v. Mommsen, *Röm. Strafrecht*, str. 364-5; G. Dörries, *Ciceros Rede für A. Cluentius*, Münster, 1959, str. 11-12; U. Brasiello, s.v. *“Comperendinatio”*, NNDI, sv. III, Torino, 1964, str. 731; W. Kunkel, *Prinzipien des Römischen Strafverfahrens*, Symbolae iuridicae et historicae Martino David dedicatae, tom I: *Ius Romanum*, Leiden, 1968, str. 111-33; Jones, *The Criminal*, str. 69, 71; V. Giuffrè, *La “repressione criminale” nell’esperienza romana*, Napoli, 1993, str. 79-80.

³⁶ Ne ulazeći na ovom mjestu u sve osobine Ciceronova govorništva i taktike obrane, valja spomenuti dvije činjenice: s jedne strane Ciceron je tada težio konzulstvu, a taj skupi politički pothvat mogao mu je osigurati kako veliki honorar tako i naklonost brojnih prijatelja jednog tako bogatog i uglednog klijenta kao što je Kluencije, a s druge strane taj je slučaj, advokatski gledano, bio vrlo izazovan jer je Kluencijev neugodni položaj, izazvan pogotovo trenutačno njegovim vrlo lošim glasom u društvu (*invidia*), predstavljao mogućnost da Ciceron ponovo zablista kao branitelj te pridobije ne samo senatore (oslobađajući ih prigovora podmitljivosti) nego i vitezove (ističući da ne brani samo svog staleškog druga Kluencija, već da zastupa i interese i privilegije cjelokupnog viteškog reda); usp. *supra*, bilj. 34.

³⁷ O tome saznajemo posredno: Ciceron se kasnije, naime, pohvalio da je sucima *bacio prašinu u oči* glede nevinosti svoga klijenta u povodu optužbe za korupciju tzv. Junijeva suda, v. *Quint., Instit. Orat.* II, 17, 21 (*...nec Cicero cum se tenebras offudisse iudicibus in causa Cluentii gloriatus est, nihil ipse uidit?*); slično citira i *Rufinianus, De figuris sententiarum et elocutionis liber* 13 u: *Rhet. Lat. Min.* /ed. Halm, 1863/, str. 42 (*... se tenebras offudisse iactavit iudicibus Cluentianis*); istu misao s ponešto drugačijim izričajem donosi Sv. Jeronim, *Epist.* 50,2 (*... tenebras illico ob oculos offudisset iudicibus*); usp. Cic. *Pro Clu.* I § 1. V. također Humbert, *Comment*, str. 275-96; M. Volpe, *Cicero’s “Dust”: Deception, Diversion, or Different Perspective?*, *Central States Speech Journal*, 29, 1978, str. 118-126.

³⁸ *Ibid.*

dvije optužbe - jednoj za korupciju suda (u literaturi često nazivana *sudsko ubojstvo*), a drugoj za ubojstvo trovanjem³⁹, ili samo o jednoj optužbi - onoj za trovanje (točnije za tri trovanja)⁴⁰. Razlozi sumnje su očiti. S jedne strane, od ukupno 202 paragrafa objavljenog govora *Pro Cluentio* čak 111 paragrafa, uz gotovo svih 8 paragrafa uvoda (*exordium*) govora, posvećena su pobijanju tvrdnje da je Kluencije potkupio suce u kaznenom postupku iz 74.g.pr.n.e. u kojemu je on zbog pokušaja trovanja optužio svog očuha Opijanika Starijeg. Ta je tvrdnja ponegdje u govoru prezentirana kao specifična optužba za kazneno djelo korupcije suda u smislu odredbe *lex Cornelia de sicariis et veneficis* koja regulira slučaj *coire* ili *convenire quo quis iudicio publico condemnaretur*, ali mnogo češće samo kao skup zlih glasina i prethodnih neprijateljskih prosudbi (tzv. *invidia*)⁴¹ stvorenih protiv Kluencija. S druge strane, samo 11 paragrafa tog

³⁹ U znanstvenoj literaturi, mogli bismo kazati, prevladava mišljenje o postojanju dvostruke optužbe u postupku koji se 66.g.pr.n.e. vodio protiv Kluencija: s jedne strane, nedvojbenim se smatra utvrđeno postojanje optužbe za ubojstva trovanjem, a, s druge strane, optužba za korupciju suda odnosno *sudsko ubojstvo* (navodno počinjeno 74.g.pr.n.e.) smatra se ne samo da je zakonito mogla biti iznesena pred *quaestio de veneficis* već je, prema nekim autorima, upravo činila glavni temelj optužbe u ovom postupku, pri čemu je optužba za trovanje bila samo dodana ovoj kako bi se cijeli slučaj i formalno mogao iznijeti pred rečenu *quaestio*, v. F. Boll, *Num Cluentius de crimine iudicii corrupti causam dixerit*, Commentationes Philologicae, München, 1891, str. 201-9; W. Peterson, *The Speech of Cicero in Defence of Cluentius*, London, 1895, str. XIX, XXXi; W. Y. Fausset, *M. Tulli Ciceronis Pro A. Cluentio Oratio*, London, 1897, str. X, XXXiii; Boyancé, *Cicéron Discours*, str. 26, 34-5; Dörries, *Ciceros Rede*, posebice str. 49-74; G. S. Hoeningwald, *The Murder Charges in Cicero's Pro Cluentio*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association, 1962, 93, str. 109-123; W. Stroh, *Taxis und Taktik. Die advokatische Dispositionskunst in Ciceros Gerichtsreden*, Stuttgart, 1975, str. 228-42; Giuffré, *Imputati*, str. 207-10, 216 bilj. 38; usp. M. C. Alexander, *Repetition of Prosecution, and the Scope of Prosecutions, in the Standing Criminal Courts of the Late Republic*, Classical Antiquity, 1982, str. 161-3; isti, *The Case*, str. 184-8; Riggsby, *Crime*, str. 53-4, 66-78.

⁴⁰ Mišljenje prema kojemu je samo optužba za ubojstvo trovanjem bila *bona fide* odnosno jedina stvarno podignuta u postupku protiv Kluencija temelji se djelomice na tehničkom rječniku, djelomice na tumačenju optužbi za ubojstvo, a djelomice na kontekstu u kojemu se taj citat pojavljuje kod *Rufinianusa* (v. *supra*), v. Bardt, *Zu Cicero's Cluentiana*, str. 1-14; J. F. Davies, *Cicero's Speech for A. Cluentius Habitus*, Hermathena, 2, 1876, str. 387-422; Humbert, *Comment*, str. 276-8; C. J. Classen, *Cicero Pro Cluentio 1-11 im Licht der rhetorischen Theorie und Praxis*, Rheinisches Museum für Philologie, 108/1965, str. 104-42; isti, *Die Anklage gegen A. Cluentius Habitus (66 v. Chr. Geb.)*, ZSS, 89/1972, str. 1-17; Pugliese, *Aspetti*, str. 155-181; isti, *Introduzione*, str. 7-61; usp. B. Santalucia, *Cicerone e la »nominis delatio«*, Labeo 43, 3/1997, str. 404-17.

⁴¹ Uobičajeni smisao riječi *invidia* vrlo je jasan - to je neprijateljstvo usmjereno prema društvenom položaju, uspjehu, imovini ili drugoj prednosti neke osobe. A uobičajeni kontekst uporabe te riječi je negodovanje slabih usmjereno prema njihovim vladarima ili nadređenima, pri čemu najčešće u pogrđnom smislu za adresata, a ponekad supsumirajući i moralnu ispravnost svoga cilja (v. Cic. *Pro Clu.* XXVII § 77; *Rhet. ad Her.* 4,36); usp. A. W. Riggsby, *Crime and Community in Ciceronian Rome*, Austin, 1999, str. 76. Budući da je *invidia* kao takva najčešće

govora izravno se bavi pitanjem optužbe za ubojstvo, i to ne optužbe za samo jedno, nego čak za tri kaznena djela trovanja (Kapadoksa, Opijanika Mlađeg i Opijanika Starijeg). A pritom čak i brojni paragrafi onoga dijela govora koji se odnose na korupciju suda govore o tom kaznenom djelu, dopuštajući ga ili osporavajući ga, s jednostavnim ciljem da se suci unaprijed odrede protiv Kluencija ili u njegovu korist prilikom prosuđivanja o osnovanosti optužbe za kazneno djelo trovanja. Bez obzira na naše rješenje problema dvostruke ili jednostruke optužbe protiv Kluencija, valja imati na umu da bi naknadna Ciceronova tvrdnja kako je *zaveo suce* te ishodio oslobođenje za svoga klijenta u prvom slučaju otvorenom ostavljala mogućnost da je Kluencije bio kriv za oba kaznena djela ili samo za trovanje (kao što to smatra većina poklonika teze o dvostrukoj optužbi) odnosno samo za korupciju, a u drugom slučaju značila da je optuženik bio kriv za najmanje jedno od triju trovanja za koje ga se doista teretilo.

Da bismo nastavili s našim pokušajem određenja optužbe protiv Kluencija, potrebno je razjasniti Ciceronovu argumentaciju koju je iznio u obrani svoga klijenta, a u tu svrhu koristan će nam biti kratak sinopsis ovog dugačkog i vrlo složenog govora. Osim uvoda (*exordium*) - govornik najavljuje plan obrane (prvi će se dio odnositi na omrazu *invidia*/ potaknutu korupcijom Junijeva suda, a drugi će biti posvećen optužbi za trovanja) te priziva pozornost i savjest sudaca, posebice glede omraze i negativnih predrasuda (§1-8), i zaključka (*peroratio*) - govornik se obraća pravednosti i milostivosti sudaca te pledira za oslobođajuću presudu odnosno za spas Kluencija kako od dugogodišnjih patnji uzrokovanih omrazom tako i od okrutnosti njegove majke (§ 195-202), govor sadržava dva glavna dijela.

Prvi dio govora (§ 9-160) Ciceron započinje najavom triju tema - zlodjela Opijanika Starijeg, prethodne presude (*praeiudicia*) koje su ga indirektno teretile za potkupljivanje sudaca Junijeva suda te njegova jasna motivacija za izvršenje tog zlodjela - pomoću kojih namjerava dokazati neosnovanost omraze (*invidia*) stvorene protiv njegova klijenta.

U tom smislu govornik izlaganje počinje s godinom 88.pr.n.e. kad umire Kluencijev otac, ostavivši udovicu Sasiju, svoju kćer Kluenciju u dobi za udaju te svog sina Kluencija u dobi od 15 godina (§ 9-11). Opisujući kako se pohotna i bezbožna Sasija udala za bivšeg zeta A. Aurijsa Melina (§ 14)⁴², Ciceron ustvrđuje da neprijateljstvo između Kluencija i njegove majke potječe upravo iz tog vremena te da ona otada nikada nije prestala spletkariti protiv svoga

neopravdana, Ciceron tijekom cijelog govora porotnicima ističe da je (poput ostalih predrasuda) trebaju zanemariti kao irelevantnu te se ograničiti na razmatranje činjenica tog slučaja (v. *Pro Clu.* II § 6; usp. *infra*).

⁴² Usp. *supra*.

sina. Navodeći potom činjenicu da je otprilike u to vrijeme bio ubijen Marko Aurije, rođak Sasijina novog muža, a da je Opijanik Stariji bio optužen za to zlodjelo (§ 23), Ciceron u svom govoru počinje iznositi dugačak popis Opijanikovih zlodjela s ciljem da porotu uvjeri u njegovu kriminogenu narav i nemoralno ponašanje. Tako kaže da je otrovao svoju prvu ženu Kluenciju (§ 30), zatim ubio vlastitog brata Gaja kao i njegovu ženu Auriju i njihovo još nerođeno dijete (§ 31), potom bogatog larinskog mladića Azuvija, oporuku kojeg je prethodno, uz pomoć razuzdanog i siromašnog Avilija, krivotvorio u svoju korist (§ 36), zatim brata svoje druge žene Magije Marka Aurija a konačno i samu Dineju, majku tog Marka odnosno svoju punicu iz braka s Magijom odnosno baku svoga sina Gaja Opijanika, prethodno krivotvoreći njezinu oporuku kojom je cjelokupnu svoju imovinu ostavila tom unuku (§§ 21-23; 40). Ocrtavajući dalje karakterne osobine Opijanika Starijeg, Ciceron je, ne poštujući kronologiju događaja, već u prethodnim paragrafima svoga govora naveo da je ovaj, bojeći se nepovoljne presude u povodu optužbe jednog A. Aurija⁴³, rođaka kako Sasijina muža tako i ubijenog Marka Aurija, pobjegao iz Larina te se priključio Suli, kojeg mu je pobjeda omogućila da postane jedan od glavnih magistrata u tom municipiju (§ 24-25). Svojom novom ovlašću s jedne strane uspijeva ishoditi progonstvo te usmrćenje svih svojih neprijatelje, posebice A. Aurija Melina, a s druge strane ženi se sa Sasijom, Melinovom udovicom, i to nakon ispunjenja njezina bračnog uvjeta da ubije svoja dva malodobna sina (§ 26-28). Završivši opis Opijanikova kriminalnog i nemoralnog ponašanja, koje se najvjerojatnije može datirati u razdoblje do 82.g.pr.n.e, Ciceron započinje s iznošenjem njegova sukoba s posinkom Kluencijem: naime tvrdi da se Kluencije, kao zastupnik interesa Larinaca u sporu o građanskopravnom statusu *Martiales*, suprotstavio Opijaniku (*adsertor libertatis* u tom sporu) koji je, inspiriran osiguranjem političke podrške i stjecanjem bogatstva⁴⁴, otišao u Rim (kamo je prenesena ta rasprava) te pokušao, uz pomoć Gaja Fabricija i njegova oslobođenika Skamandera, otrovati Kluencija (§ 43-47). Budući da je Kluencije otkrio urotu, Ciceron opisuje slijed događanja: najprije je Kluencije optužio Skamandera, koji je bio pribavio otrov koji je kod njega kasnije i pronađen, te nadmoćno pobijedio tek s jednim, Stajenovim⁴⁵, glasom protiv osude (§ 50-55)⁴⁶; potom je ishodio i jednoglasnu osudu Fabricija kao izvršitelja toga plana

⁴³ V. *supra*, bilj. 20.

⁴⁴ V. *supra*, posebice bilj. 27.

⁴⁵ O Stajenu v. *supra*, bilj. 29.

⁴⁶ Na ovom mjestu valja istaknuti da je Skamandera tada branio upravo Ciceron: on je, naime, osam godina poslije, na suđenju protiv Kluencija, imao poteškoća pri objašnjavanju svoga stajališta iznesenog u obrani suprotne strane. Ciceron se opravdava (*Pro. Clu.* XVI § 49-50) time da nije mogao odbiti molbu brojnih Aletrinjana (s kojima se družio i bio susjed) da zastupa Skamandera i tako štiti interese njegova patrona Fabricija, s jedne strane, ali da pritom nije bio

(§ 56-59); konačno je pred istim porotnim sudom optužio i samog Opijanika Starijeg za pokušaj ubojstva, ali je ovaj, unatoč pozivanju na te *praeiudicia*⁴⁷, osuđen tek neznatnom većinom sudačkih glasova senatora (§ 74-76).

I upravo na toj točki Ciceron nastavlja obranu Kluencija započinjući svoju argumentaciju protiv *invidia*, koja je protiv njegova klijenta rezultirala upravo kao posljedica tog suđenja protiv Opijanika Starijeg iz 74.g.pr.n.e., otkada se za Kluencija počelo govoriti da je potkupio porotu. Njegov argument je dvojak: s jedne strane samo onaj koji je siguran da će biti osuđen ima opravdanog razloga za potkupljivanje sudaca, a to je bio Opijanik Stariji koji je, prema Ciceronovu mišljenju, trebao biti svjestan osuda izglasanih tijekom prethodnih dvaju suđenja, a s druge strane potkupljivanje porotnika *iudicium Iunianum*, s obzirom na to da je jasno ustanovljeno, moglo je doći samo od jedne strane,

upoznat s prirodom slučaja, točnije s težinom i očiglednošću zlodjela, s druge. Osim toga on ističe (§ 51) još jedan važan, profesionalni razlog zbog kojega je preuzeo zastupanje Skamandera: ... *illi aetati, qua tum eram, solere laudi dari, etiam si in minus firmis causis hominum periculis non defuissem*. No to svakako nije bio najopasniji presedan za Cicerona odnosno njegova klijenta: to su, naime, bile Ciceronove tvrdnje sadržane u dvama govorima, održanim tijekom 70.g.pr.n.e., protiv Gaja Vera (I, 29; 39; II, 79) u kojima navodi imena sudaca i način na koji ih je Ver kao optuženik podmitio, te one iz njegova govora *Pro Caecina* (28) kojima Fidikulanijski Falkulu prikazuje kao nedostojnog suca koji je u postupku protiv Opijanika Starijeg primio mito u iznosu od 50.000 sestercija. Ciceron te presedane nije mogao prešutjeti, već ih je uobičajenom tehnikom zamagljivanja prikazao nerazumljivima (§ 138), a potom je otišao i korak dalje (§ 139-140) dajući opću ocjenu vjerodostojnosti tvrdnji i teza koje odvjetnici izgovaraju u svojim sudskim govorima, pozivajući se pritom na stajališta dvaju slavnih govornika iz prošlosti – Antonija i Krasa. Sve to potvrđuje Ciceronovo shvaćanje sudskog govorništva prema kojemu *govori ne pripadaju odvjetnicima, već sporovima i okolnostima: sporovi govore kroz orationes, a odvjetnici su samo njihovi glasnogovornici*. Stoga ono što neki odvjetnik izgovori u jednom govoru (posebice sudskom) nipošto ga ne obvezuje odnosno ne predstavlja argument koji bi se u okolnostima nekog drugog govora mogao okrenuti protiv njega samoga ili protiv njegova klijenta – bila je to kruna učenja o dužnostima i slobodi odvjetnika, učenja koja su stoljećima formulirali pisci retorike a budući govornici svakodnevno primjenjivali u vježbama. Glede Ciceronova poimanja deontologije branitelja v. Pugliese, *Introduzione*, str. 46-50; Giuffrè, *Imputati*, str. 187-91. Glede metodološke privlačnosti Skamanderova slučaja koji čini centralni dio Ciceronove obrane, točnije rečeno temelj dokazivanja manifestne krivnje Opijanika Starijeg te objašnjenja Kluencijeve uspješnosti njegova gonjenja, v. Riggsby, *Crime*, str. 77-8.

⁴⁷ Izraz *praeiudicia* u retorici je postao tehničkim nazivom za presude odnosno ranije izrečene odluke. Ciceron je *praeiudicia* u kasnijem djelu *De oratore* (2,116) obuhvatio nazivom *res iudicate* te uvrstio među dokazna sredstva, i to ona *inartificiales* (usp. Kvint. *Instit. Orat.* 5,2,1-5). Njima se govornik mogao služiti prilikom uvjeravanja sudaca bilo onda kad su se rješavala relevantna pitanja u sudskom postupku, bilo onda kad su se utvrđivale činjenice koje su bile jednake ili na neki način povezane s onima o kojima se tek trebalo raspravljati. Pritom se pretpostavljalo da su presude i odluke koje će se koristiti kao *praeiudicia* bile donesene u kontekstu sasvim različitom od onog trenutačnog postupka. Ako su, pak, prethodni i trenutačni postupak tretirali *de eadem re*, sudac koji je trebao izreći presudu mogao je biti ne samo pod utjecajem *praeiudicia* već i pravno vezan njome, usp. Pugliese, *Introduzione*, str. 58, bilj. 35-6.

one optužene, a to je opet bio Opijanik Stariji (§ 62-73). Premda je to suđenje pred Junijevim sudom za sobom povuklo teške (i pravne i društvene) posljedice za mnoge porotnike⁴⁸, Ciceron ipak pokušava - ne želeći se zamjeriti senatorima kao osobama važnim za vlastito uspinjanje u političkoj karijeri - istaknuti da one nisu nužno bile povezane s Opijanikovim slučajem⁴⁹, a da su djelomice čak išle u prilog Kluencijeve nedužnosti glede potkupljivanja porotnika (§ 88). Konačno, cenzorsku notu⁵⁰ upućenu Kluenciju jednostavno pripisuje zlobi rođenoj u Rimu u vezi s tim suđenjem (§ 133-4). Uvjeren da je svog klijenta lišio svih sumnji u to da je on potkupio Junijev sud, Ciceron se obraća optužitelju T. Atiju (ili Akciju), koji se - kako to proizlazi iz Ciceronovih prijekornih riječi - nadao da će obrana odbaciti prvu optužbu, onu za potkupljivanje suda, na temelju zakonskih tehnikalija odnosno pozivanjem na činjenicu da se Kluencija, zbog toga što nije bio senator, već vitez, ne može goniti prema odredbama mjerodavne *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, čijom se poviješću i tumačenjem pritom naširoko bavi (§ 143-160). Unatoč dugačkom izlaganju tog spornog pitanja, Ciceron naglašava upravo suprotno - njegov klijent ne pristaje da ga on brani prednostima tog zakona, već dokazujući njegovu nevinost (§ 157)⁵¹.

Drugi dio govora Ciceron počinje vrlo kratkom najavom - *Reliqua perpauca sunt*, a potom se naglo okreće optužbama za ubojstvo trovanjem (§ 161-194).

⁴⁸ Detaljnije v. *supra*, bilj. 31.

⁴⁹ U tom smislu Ciceron pokušava dokazati da je kazneno djelo zbog kojega je jedan ili drugi sudac bio osuđen bilo različito od kaznenog djela zbog kojeg se trenutačno tereti Kluencija. Pritom govornik pretpostavlja, s jedne strane, da protiv Kluencija postoji specifična optužba za kazneno djelo korupcije suda, i to na osnovi *lex Cornelia de sicariis et veneficis* (eksplicitno dokazujući upravo suprotno), a s druge strane da se takvo kazneno djelo može goniti samo na temelju tog zakona (prikazujući irelevantnom osudu G. Junija donesenu na temelju *lex repetundarum*).

⁵⁰ Prilikom osporavanja pravne i činjenične vrijednosti *notae censoriae* (*Pro Clu.* XLII-XLV §§ 117-134), koje su bile donesene ne samo u vezi sa samim Kluencijem nego i u vezi s trojicom sudaca Junijeva suda (M. Manlijem, T. Gutom i P. Popilijem; v. *supra*), Ciceron najprije svečanom i načelnom rečenicom naglašava da se cenzore ne može smatrati sucima (*iudices*) – to su, naime, mogle biti samo osobe koje su bile predmetom sporazuma među strankama u sudskom sporu (§ 120), a potom tvrdi da cenzori prije proglašenja *notae* nisu proveli odgovarajuću istragu radi provjeravanja odnosno utvrđivanja činjenica (točnije rečeno *glasina*), a ni saslušali argumente obrane navodnih potkupitelja (§ 126). Osim spomenutih postoji još jedan - prema mišljenju Riggsbyja (*Crime*, str. 74-5), reprezentativni - argument na kojemu Ciceron gradi dugu raspravu o nepouzdanosti cenzorskog prosuđivanja. Riječ je o kolegijalnosti prilikom obavljanja cenzorske magistrature. Iznošenjem dvaju primjera cenzorskih *notae* pobijenih od jednakog autoriteta, tj. kolege cenzora (Lentula i Gelija, v. § 131-2; Afrikana i Sacerdota, v. § 134), Ciceron želi naglasiti da je sudbena uporaba cenzorskih prosudbi nelegitimna jer se previše oslanja na znanje odnosno talente pojedinaca (usp. Cic. *De re publ.* 2,2).

⁵¹ O stvarnoj uporabi te zakonske prednosti i njezinoj argumentativnoj ulozi u Ciceronovoj obrani Kluencija detaljnije *infra*.

Gurajući u stranu dokaz koji je optužba ponudila protiv Kluencijeva karaktera (§ 161-164), Ciceron kratko i nedvosmisleno pobija optužbu za trovanje Gaja Vibija Kapadoksa, pozivajući se na svjedočenje senatora L. Pletorija koji potvrđuje da je ovaj umro prirodnom smrću u njegovoj kući u Rimu (§ 165). Prelazeći potom na optužbu za pokušaj trovanja Opijanika Mlađeg, lakonski izjavljuje *res enim se ipsa defendit*, tvrdeći time da je ta priča (o čaši otrovane medovine koju je, umjesto Opijanika, zabunom popio njegov prijatelj Balbucije te odmah umro) toliko nevjerojatna da je neće dublje razlagati (§ 166-168). Na kraju tog, drugog dijela govora, Ciceron se malo više zadržava na pobijanju optužbe za trovanje Opijanika Starijeg: s jedne strane iznosi činjenicu da je dvije godine nakon osude Opijanik umro prirodnom smrću prilikom nesretnog pada s konja, a s druge strane tvrdi da je Sasija tek tri godine poslije - premda je već neposredno nakon muževe smrti počela ispitivati njegove robove pod mukama ne bi li došla do dokaza protiv svoga sina kao očuhova ubojice - uspjela pokrenuti kazneni postupak protiv Kluencija pridobivši - ženidbom s vlastitom kćeri - Opijanika Mlađeg za ulogu optužitelja kojega je u tu svrhu opskrbila krivotvorenim priznanjem roba Stratona koji je, naknadno uhvaćen u krađi, potvrdio stvarne okolnosti smrti Opijanika Starijeg (§ 169-194).

Osim izloženog sinopsisa govora, s ciljem rješenja problema sadržaja *optužnice* protiv Kluencija, potrebno je skrenuti pozornost i na rezultate suvremenih romanističkih istraživanja o postupovnim pravilima (posebice onima koja se tiču oblikovanja i određivanja optužbe) koja su se u Ciceronovo doba primjenjivala u okviru kaznenosudbenog sustava stalnih porotnih sudova (*quaestiones perpetuae*). Budući da se *nominis delatio*, kao čin formalnog podnošenja optužnice, sastojala od usmenog okrivljavanja optuženika pred predsjedajućim mjerodavne *quaestio*⁵², a da se jednom rimskom građaninu moglo

⁵² Što se tiče *nominis delatio*, valja podsjetiti da je tom činu prethodila *postulatio* (podnošenje molbe kojom potencijalni optužitelj traži od pretora ili *iudex quaestionis* koji predsjedava mjerodavnom *quaestio* da mu prizna odnosno potvrdi pravo na podizanje optužbe), a vrlo često i *divinatio* (predsudski postupak kojim se u slučaju većeg broja postulanata odabire - prema kriteriju dostojanstva i pouzdanosti - najboljeg optužitelja). Potom je optužitelj pozivao optuženoga da se pojavi pred sudom (*in ius eductio*) kako bi ga pred predsjedajućim magistratom mogao usmeno okriviti (*nominis delatio* ili *nomen deferre*) te podvrgnuti ispitivanju koje je trebalo objasniti optužbu odnosno pokazati da njegovo ponašanje nije bilo u skladu sa zakonom (*interrogatio legibus*). Ako bi optuženik poricao optužiteljeve navode, optužitelju se dodjeljivalo vrijeme potrebno za pribavljanje dokaznih sredstava (*inquisitio*) nakon kojeg bi započinjala rasprava pred sudbenim vijećem; v. Santalucia, *Cicerone*, str. 410-2; Jaramaz-Reskušić, *Kaznenopravni*, str. 104-5. Ne postoji, međutim, općeprihvaćeno gledište o određenosti optužbe u sustavu *quaestiones perpetuae*. Premda mnogi romanisti drže da je *inscriptio* precizno definirala pitanja relevantna za bilo koje kazneno sudovanje pred *quaestiones perpetuae* (A. H. J. Greenidge, *The Legal Procedure of Cicero's Time*, New York, 1971. /reprint. iz 1901/, str. 466; Classen, *Die Anklage*, str. 9), Mommsen (*Röm. Strafrecht*, str. 385) takav stav ublažuje riječima *najčešće i ukratko*, a pritom opis pismene inskripcije temelji na Augustovoj *lex Iulia de adulteriis* (18/

suditi za više kaznenih djela samo ako su ona bila gonjiva prema odredbama zakona kojim je uspostavljen mjerodavni porotni sud⁵³, u kasnorepublikanskoj sudskoj praksi postojala je mogućnost složene odnosno višestruke optužnice⁵⁴,

17.g.pr.n.e.) odnosno na Paulovu fragmentu *libro tertio de adulteriis* (D. 48,2,3) prema kojemu je optužba sadržavala dan i oznaku magistrata pred kojim je podignuta, imena optužitelja i optuženika te vrijeme, mjesto i vrstu počinjenog kaznenog djela. W. Kunkel (*s.v. Quaestio*, RE, bd. 24, Stuttgart, 1963, str. 757, 775) oprezno bilježi nedostatak izvora za kasnorepublikansku *quaestio* te formalni zahtjev za pismenom *subscriptio* ispravno datira u 1. st. odnosno 2. st. Tek je Stroh (*Taxis*, str. 229-35), na temelju detaljne prouke Ciceronove sudsko-govorničke strategije, ustvrdio da tada nije postojala pismena *subscriptio* s popisom optužbi. Prihvaćajući tu tezu, Alexander (*Repetition*, str. 141-66) izlaže dodatne argumente: naime, uz glavni dokaz koji pronalazi u redcima 55 i 56 *lex Acilia repetundarum* (122.g.pr.n.e.), prema kojima je optužitelj - od kojega se nije zahtijevalo da prilikom prvog iznošenja slučaja pred magistratom iznese precizno određenu/e optužbu/e - bio ovlašten u okviru vlastite *inquisitio* prikupiti dokaze te na raspravi pred sudbenim vijećem podići različite optužbe, autor analizira *argumenta a silentio* (Cic. *Pro Clu.* §§ 62 i 86; *De orat.* 1, 97-230; 2, 108-9; *De inven.* 1,11; 2,37; Kvint. *Instit. Orat.* VII,2,30; Askonijevi komentari na Cezarove *acta diurna* /9,14; 31,13; 44,9; 44,13; 47,1; 49,7C/ koji ne sadržavaju nikakav citat o specifičnim optužbama) koji dodatno potvrđuju nepostojanje pismenog zapisa odnosno popisa optužbi koji bi bio predočen sudu.

⁵³ U tom smislu najeksplicitnijim dokazom smatra se odlomak iz Kvintilijanova djela *Institutio oratoria* (III,10,1: ... *Plures /controversiae*, nap. aut./ *aut eiusdem generis /sunt*, op. aut/, *ut in pecuniis repetundis, aut diversi, ut si quis sacrilegii et homicidii simul accusetur. Quod nunc in publicis iudiciis non accidit, quoniam praetor certa lege sortitur, principum autem et senatus cognitionibus frequens est et populi fuit*). Polazeći od općeprihvaćenog mišljenja utemeljenog na citiranom odlomku - u sustavu *iudicia publica* isti sud ima pravo prosuđivati o više kaznenih djela koja potpadaju pod isti naziv zlo djela (npr. više oblika zloupotreba obuhvaćenih pojmom *repetundae*, v. Santalucia, *Cicerone*, str. 404-5; *contra*, V. Giuffrè, "Nominis delatio" e "nominis receptio", *Labeo*, 40, 3/1994, str. 359-64; usp. *supra*, bilj. 30 i 31), Alexander (*Repetition*, str. 161-4) razlikuje tri kategorije optužbi u sustavu *quaestiones perpetuae*: one koje obuhvaćaju povrede zakona koji uspostavlja mjerodavnu *quaestio*, one koje obuhvaćaju povrede bilo kojeg drugog zakona te one koje obuhvaćaju povrede društvenih normi. Autor pritom naglašava da su samo optužbe iz prve kategorije bile pravno relevantne, a ostale bi trebale utjecati na porotnike samo radi potvrde njihove opstojnosti; usp. C. J. Classenovu (*Recht-Rhetorik-Politik: Untersuchungen zu Ciceros rhetorischer Strategie*, Darmstadt, 1985, str. 107, 111) četverodiobu mogućih optužbi pred mjerodavnom *quaestio*, pri čemu autor smatra da je optužitelj na raspravi pred sudbenim vijećem bio ograničen povredama specificiranim prilikom *legibus interrogatio*.

⁵⁴ O tome svjedoče Ciceronova djela. Tu je najprije često komentirani odlomak iz *De inventione* 2,19,58-59 (... *in quodam iudicio, cum venefici cuiusdam nomen esset delatum et, quia parricidi causa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cum in accusatione autem alia quaedam crimina testibus et argumentis confirmarentur, parricidi autem mentio solum facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet et diu consistat: ... Hic defensor poenae commutationem ex translativo genere inducendo totam infirmabit accusationem*.) iz kojeg proizlazi da se rasprava pred sudbenim vijećem odnosila kako na trovanje tako i na ocubojsvo, pri čemu je branitelj inzistirajući na optužbi za ocubojsvo (posebice upletanjem *ex translativo genere* pitanja promjene vrste kazne) namjeravao osporiti valjanost čitave optužbe; usp. Giuffrè, "Nominis delatio", str. 363-4; *contra* Santalucia, *Cicerone*, str. 412-7. Što se tiče Ciceronovih sudbenih

pri čemu je porotnicima bila prepuštena odluka o tome koja će od predloženih nedopuštenih ponašanja smatrati (slijedom slova ili duha zakona) obuhvaćenima predmetnim kaznenim zakonom. Nije, dakle, postojao formalni pismeni podnesak optužnice koji bi detaljno specificirao (isključujući sve ostale) optužbe, koje bi optužitelj potom morao dokazati prilikom sudske rasprave pred porotnim vijećem. Naprotiv, optužiteljeva je dužnost bila da, nakon pripuštanja slučaja od predsjedajućeg mjerodavnog suda (*nominis receptio*)⁵⁵, uvjeri porotnike da je optuženik prekršio zakon prema odredbama kojega su oni bili obvezni presuditi. Stoga je optužitelj mogao iznijeti brojne i različite povrede tog zakona, a porotnici bi optuženog mogli proglasiti krivim prihvaćanjem samo jedne od iznesenih optužbi. Uloga branitelja bila je, dakle, determinirana optužiteljevim govorom: ako ne bi uspio uvjeriti porotnike da zanemare osnovane odnosno zakonski relevantne optužbe, a da se zadrže na onim neosnovanim odnosno zakonski irelevantnim, morao bi odbiti sve optužiteljeve navode kako bi svog branjenika oslobodio krivnje.

2.1. Optužba za korupciju suda

Počnimo redom. Najvažnijom odnosno najznakovitijom činjenicom koja potkrepljuje postojanje optužbe za korupciju suda koju je navodno počinio A.

govora koji potvrđuju višestruke optužbe, treba spomenuti s jedne strane *Pro Caelio* iz kojega se vidi da je *M. Caelius Rufus* - u okviru suđenja *de vi* (56.g.pr.n.e.) - bio optužen za osam povreda (uznemiravanje građana Napulja, tvorni napad na aleksandrijskog ambasadora u Puteolu, oštećenje imovine Pale, ubojstvo Dia, napad na jednog senatora, uznemiravanje senatorskih supruga, primanje zlata za kupovinu otrova namijenjenog ubojstvu Dia, urota radi ubojstva Klodije), od kojih njegov branitelj relevantnim priznaje samo dvije posljednje (*Pro Cael.* XXX § 51; usp. Stroh, *Taxis*, str. 243-95; Alexander, *Repetition*, str. 163-4; J. D. Cloud, *The Constitution and Public Criminal Law*, u: *Cambridge Ancient History*, Cambridge, 1994, str. 491-530), a s druge strane *Pro Cluentio* iz kojega - odložimo li na trenutak pitanje sadržaja optužbe protiv Kluencija na suđenju 66.g.pr.n.e. - nedvojbeno proizlazi da je 74.g.pr.n.e. Kluencije optužio svog očuha Opijanika na temelju *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, i to za čak trinaest ubojstava (*Pro Clu.* VII-XXII §§ 21-62).

⁵⁵ Bio je to čin službenog usmenog prihvaćanja slučaja od strane magistrata, koji se ostvarivao upisivanjem toga slučaja odnosno optuženikova imena (*inscriptio inter reos*) u posebni registar u kojemu su kronološkim redom bili navedeni kazneni postupci koje bi trebala presuditi mjerodavna *quaestio* (v. Cic. *Pro Clu.* XX § 56). Taj je upis mogao biti (Giuffrè / "Nominis delatio", str. 362/ drži da je uglavnom bio) popraćen sažetom zabilješkom elemenata optužbe, zabilješkom koja, međutim, nije obvezivala kazneni sud poput onog civilnog (v. Kunkel, s.v. *Quaestio*, str. 776). Od toga trenutka optuženi je i formalno postajao *reus*: naime, bio je lišen znakova svoga društvenog položaja (u javnosti se morao pojavljivati nemarno odjeven, zapuštene kose i obrasle brade), a podlijegao je i teškim ograničenjima, kako pravne sposobnosti (zabrana kandidiranja, ali ne i isključenje iz već započetog izbornog natjecanja za magistrature), tako i djelatne sposobnosti (zabrana otuđivanja, oslobađanja robova, darivanja i sl.).

Kluencije Habit - 74.g.pr.n.e. - prilikom suđenja svome očuhu Opijaniku Starijem smatramo činjenicu da je Ciceron svoj govor u obranu Kluencija, na suđenju održanom 66.g.pr.n.e., podijelio na dva dijela, jer je to smatrao - kako proizlazi iz uvodnih riječi govora *ut omnes intellegant nihil me nec subterfugere voluisse reticendo nec obscurare dicendo* (§ 1)⁵⁶ - nužnim da bi se pobila dvostruka optužba iznesena od optužitelja T. Atija (ili Akcija)⁵⁷. Premda on izrije kom ne spominje optužbu (*nominis delatio* ili *accusatio*) za korupciju suda, nego kao prvi dio Atijeva govora spominje *invidia iam inveterata* (tj. konsolidirano neprijateljsko stajalište ili omraza) nastalu protiv Kluencija kao posljedicu *iudicium Iunianum* održanog prije osam godina, već u uvodu (*exordium*) svog govora nagovještava da će se naširoko morati baviti navodnom korupcijom Junijeva suda odnosno s *invidia* i svim njezinim navodnim uzrocima (§ 2). Suprotno tome, uvodno ističe da u svom govoru *kraće i ne odveć rječito* mora obraditi *veneficii criminum* odnosno pitanja koja se tiču sudaca i zakonom utemeljenog porotnog suda za trovanje (§§ 1 i 2), što je u drugom dijelu govora doista ostvario objedinjujući odnosno pobijajući ukratko optužbu za trostruko trovanje podignutu protiv Kluencija pred tom *quaestio de veneficis* (§ 165-175)⁵⁸.

Pogledajmo sada daljnje dokaze o postojanju optužbe za korupciju suda koje pruža Ciceronov govor u obranu Kluencija. Tako iz § 8 jasno proizlazi da ni u samom uvodu govora optužba odnosno kazneno djelo (*crimen*) i omraza

⁵⁶ Upravo bi se te riječi mogle smatrati anticipacijom njegova kasnijeg hvalisanja o zavodenju sudaca u zabludu glede Kluencijeve odgovornosti, v. *supra*.

⁵⁷ Premda Bardt (*Zu Cicero's Cluentiana*, str. 11), kao najstariji zastupnik teze o postojanju samo jedne optužbe – one za trovanje, tvrdi da su i optužitelj i branitelj najveći dio svojih govora posvetili korupciji suda, nastoji pokazati oprečnost njihovih motiva: dok je optužitelj odlučio uništiti Kluencija ostarjelom omrazom zbog Junijeva suda, Ciceron je, kako bi iz duhova sudaca izbio ono već dugo u svima usađeno mišljenje, stvar okrenuo tako da se čini da svoga klijenta, premda je bio rimski vitez, brani od kaznenog djela korupcije suda. Autor pritom smatra da je upravo to bilo ono čime je Ciceron postigao da se poslije može hvaliti kako je u Kluencijevu slučaju suce zastro tamom.

⁵⁸ O tome detaljnije v. *infra*. Budući da je Sulina *lex Cornelia de sicariis et veneficis* (v. W. Kunkel, *Untersuchungen zur Entwicklung des römischen Kriminalverfahrens in vorsullanischer Zeit*, München, 1962, str.70; isti, s.v. *Quaestio*, str. 741; *contra* J. D. Cloud, *The Primary Purpose of the lex Cornelia de Sicariis*, ZSS, 86/1969, str. 282-6; usp. *infra*) objedinila dvije vrste ubojstava (bodežom i otrovom) te im dodala odredbu o korupciji suda, nije postojala zakonski osnovana dioba dvaju sudova (jednog *de sicariis*, drugog *de veneficis*). Postojala je tek uobičajena praksa, vjerojatno zbog učestalosti ubojstava, da istodobno zasjeda nekoliko kvestora u povodu tog zakona, a pritom se - prema mišljenju Alexandra (*The Case*, str. 187-8) - sekcija *de sicariis* bavila ubojstvima javnog značaja, dok se sekcija *de veneficis* bavila ubojstvima *kućnog tipa*. Sukladno tome, dodjeljivanje Kluencijeva slučaja Kv.Vokoniju koji je bio predsjedatelj *quaestio de veneficis* (a ne M. Pletoriju ili G. Flaminiju, v. *supra*) autor vidi kao potvrdu teze o optužbi za trovanje kao glavnoj optužbi podignutoj protiv Kluencija, kojoj je korupcija suda pridodana kao sporedno pitanje; v. također Riggsby, *Crime*, str. 54-5.

(*invidia*) nisu uvijek suprotstavljeni pojmovi. Tamo se, naime, Ciceron riječju *crimen* koristi dvaput u smislu u kojem se drugdje koristi riječju *invidia*: *Adgrediar ad crimen cum illa deprecatione* & te *Hodierno enim die primum veteris istius criminis diluendi potestas est dana*. Sukladno tome, ni na kraju svoga govora - ... *tot annos in falsa invidia periculis versatum* (§ 200) - Ciceron ne razlučuje nepravednu omrazu od opasnosti optužbe za kazneno djelo.

Daljnji dokaz da je optužba za korupciju Junijeva suda doista bila podignuta protiv Kluencija pruža kompozicija i dužina prvog dijela govora (§§ 9-160). U tom pogledu već su neki antički teoretičari govorništva (najvjerojatnije neoatičari) kritizirali *partitio* koji je Ciceron upotrijebio prilikom izlaganja pitanja korupcije tog suda: tvrdili su, prema Kvintilijanovu iskazu (*Instit. Orat.* IV,5,11), da u slučaju utemeljenosti tvrdnje prema kojoj je Opijanik Stariji (a ne Kluencije) potkupio suce *iudicium Iunianum* nije bilo potrebno prethodno navoditi i raspravljati ni o njegovim zlodjelima ni o *praeiudicia* kojima su ga suci (indirektno i direktno) osudili⁵⁹. Prihvatimo li pritom obrazloženje Rufinijana, retora iz 4. st., prema kojemu je takav *partitio* bio odraz primjene govorničke tehnike *αποπλάνησις*⁶⁰, dolazimo do toga da je duga (i digresijama prožeta) rasprava o korupciji Junijeva suda Ciceronu trebala poslužiti za skretanje pozornosti sudaca s nepovoljnijih točaka slučaja - povezanih s optužbom za trostruko trovanje - k onim povoljnijima - poveznima s optužbom za korupciju suda - koje je kićenjem i naglašavanjem trebalo dodatno osnažiti radi uspješne obrane Kluencija⁶¹. Rizik koji je Ciceron preuzeo u smislu da su se suci mogli opredijeliti

⁵⁹ O navedenim trima temama detaljnije v. *supra*.

⁶⁰ Rufinijanova definicija te tehnike, sadržana u *De figuris sententiarum et elocutionis liber*, glasi: *'Αποπλάνησις est iudicis a re contraria nobis auocatio, quam cum desiderat aut ab aduersario commonetur ut quaerat, nos obscurando et miscendo et promittendo quidem dicturos nos, sed suo loco, ad aliam rem auocamus, et rursus dum dicimus sensim ad aliud transimus, et ab eo, quod contra nos est, auocatur et suspenditur iudex uel coniuncta rerum multitudine implicatur, ut non de uno, sed de pluribus putet sibi sententiam esse dicendam, ut Pro Cluentio fecit Cicero, in qua oratione tenebras se offudisse iactauit iudicibus Cluentianis...*; cit. prema: *Rhet. Lat. Min.* 13, ed. Halm, str. 42; usp. Boyancéovo (*Cicéron Discours*, str. 31-2) mišljenje prema kojemu Rufinijan u svom djelu nije naveo primjer Ciceronove primjene jednog velikog *αποπλάνησις*, nego više onih manjih, kao što je i ovaj koji se odnosi na temu korupcije suda. Na ovom bismo mjestu mogli spomenuti da Humbert (*Comment*, str. 279-87) Rufinijanov odlomak smatra odlučujućim argumentom u korist teze o jednostrukoj optužbi - onoj za trovanje - protiv Kluencija: autor, naime, drži da su Rufinijanove informacije o *αποπλάνησις*, primjenom koje Ciceron uvodi protuoptužbu s naslova korupcije suda odnosno stvara dojam da suci trebaju suditi ne samo o jednoj optužbi, već o dvije, samo pojašnjenje koje je Ciceron dao svojim neoatičkim protivnicima (M. J. Brutu i G. L. M. Kalvu) koji drže da govornik pri uvjeravanju treba samo *docere* (pokazati odnosno dokazati utemeljenost vlastitih tvrdnji), bez potrebe za *delectare* (šarmirati odnosno privlačiti pozornost duhovitim primjedbama i dosjetkama) i *movere* (izazivati zgražanje ili samilost).

⁶¹ Time je primijenio pravilo koje je desetak godina poslije (55.g.pr.n.e.) oblikovao te kroz usta Marka Antonija (rimski govornik, 2/1.st.pr.n.e., poznat po sposobnosti pronalazjenja dobrih

za Kluencijevu krivnju svakako je bio mnogo manji od prednosti koje su se time otvarale - suci su zbunjeni, ne znaju trebaju li izreći presudu *de uno aut de pluribus*, uronjeni su u gomilu činjenica na koje se govornik poziva⁶², pri čemu se on dodatno mogao umanjiti primjenom istovjetne govorničke tehnike odvratanja unutar rasprave o korupciji Junijeva suda u užem smislu. Temeljeći tu raspravu na sofističkoj dilemi - *& si constet corruptum illud iudicium esse, aut ab Habito aut ab Oppianico esse corruptum.* (§ 64), Ciceron je pokušava riješiti - nakon što je suce pripremio odnosno učinio *dociles* - u korist Kluencija tako da kroz tridesetak sljedećih paragrafa govora oblikuje tezu o Stajenovoj dvostrukoj igri: naime, nakon što je od Opijanika Starijeg primio 640.000 sestercija kako bi ih podijelio nekolicini zainteresiranih sudaca, on je novac zadržao za sebe i time izazvao Opijanikovu osudu⁶³. Premda je primjenom tehnike *αποπλάνησις* izbjegao izjaviti da je Stajen bio gonjen i/ili osuđen zbog korupcije, Ciceron psihološko-govorničko remek-djelo o njegovim mislima i ponašanju iznosi u trenutku kad su suci već bili potpuno iscrpljeni te skloni prihvatiti da je jedino Opijanik Stariji bio motiviran i sposoban potkupiti suce *iudicium Iunianum* te time utjecati na prirodni tijek kaznenog postupka iz 74.g.pr.n.e⁶⁴.

Vrlo važan pokazatelj postojanja optužbe za korupciju suda jest § 160 govora *Pro Cluentio* odnosno ono mjesto na kojemu Ciceron započinje s pobijanjem optužbe za trostruko trovanje - *Reliqua perpauca sunt, quae, quia vestrae quaestionis erant, idcirco illi statuerunt fingenda esse sibi et proferenda, ne omnium turpissimi reperirentur, si in iudicium nihil praeter invidiam attulissent*⁶⁵. Naime,

argumenata, efektnoj raspodjeli materijala te nevjerojatnoj mogućnosti pamćenja) objavio u svom djelu *De oratore* (II, 292): *Moje je načelo kod govorenja obično to, da obuhvatim dobre strane slučaja, da ih uresim, uzvisim, da se ondje zaustavim, ondje nastanim, ondje zakvačim; od loših strana i nedostataka slučaja uzmičem, ali ne tako da se stekne dojam da bježim od njih, nego tako da se oni zastru prikriveni ukrašavanjem i izdizanjem dobrih strana.*, cit. prema: Marko Tulije Ciceron, *O govorniku*, Zagreb, 2002, prevela G. Stepanić, str. 209. Usp. *De orat.* II, 303; 330.

⁶² U tome Rufinijan nalazi rezultat Ciceronove primjene tehnike *αποπλάνησις* u ovom govoru, v. *supra*, bilj. 60.

⁶³ Detaljnije v. *supra*, bilj. 29.

⁶⁴ Osim dviju pozitivnih činjenica koje Ciceron podastire sucima - tvrdnja da su braća Kominiji optužila (premda ne formalnopravno) Stajena da je primio novac od Opijanika (*Pro Clu.* XXVI § 100) te pronalazak novca u Stajenovoj kući i vraćanje tog novca Opijaniku (XXVIII § 78), Pugliese (*Introduzione*, str. 38-40) sve ostalo u tom kontekstu drži vještom konstrukcijom u kojoj on dobro isprepleće *delectare* i *docere* kao govorničke načine uvjeravanja, usp. *supra*. Glede dokaza koje o postojanju dvostruke korupcije pružaju ostali Ciceronovi govori v. Boyancé, *Cicéron Discours*, str. 34-7.

⁶⁵ Navedene riječi u prijevodu bi glasile: *Preostalog je vrlo malo. Onog što su oni, jer je spadalo u (nadležnost) vašeg stalnog porotnog suda (quaestio), odlučili da treba izmisliti i iznijeti da ne bi izgledali najsrमतniji od svih, kad na sud ne bi donijeli ništa osim omraze.*

branitelj se na tom mjestu trudio vrlo rječito razlučiti pitanja koja spadaju pod nadležnost stalnog porotnog sud *de veneficis* od pitanja same omraze (*invidia*). U tom smislu on nije čuo da je optužba za korupciju suda pitanje za koje je mjerodavan taj stalni porotni sud, i to ne zbog toga što Kluencije za to nije optužen, već zbog toga što on kao rimski vitez nije bio podložan primjeni Kornelijeva zakona o ubojstvu i trovanju (*lex Cornelia de sicariis et veneficis*) na temelju kojega je tadašnji porotni sud bio uspostavljen. Ali da u optužbi protiv Kluencija doista nije bio sadržan slučaj koji je uzrokovao omraženost prema njemu odnosno omraza sama po sebi, Ciceron ne bi mogao optužitelje nazvati *najsramotnijima* (*turpissimi*) ako pred sud ne bi izložili i optužbu za trovanje, a ne samo *invidia*: naime, suđenje protiv Kluencija nije moglo ni postojati da u optužbi nije bilo ničega. Prema tome, Kluencije je bio optužen za korupciju suda jer su optužitelji u optužbu umetnuli omrazu (*invidia*), a tome su dodali još i kazneno djelo ubojstva trovanjem da zbog činjenice kako su pred sudom iznijeli samo omrazu u očima javnosti ne bi izgledali najgori odnosno naj-sramotniji od svih optužitelja ikada. Iz te rečenice, međutim, proizlazi jedno drugo važno pitanje: zar je bilo moguće da Kluencije kao rimski vitez podliježe Kornelijevu zakonu, odnosno je li bilo moguće da optužitelj nije znao da se taj zakon ne odnosi na optuženika?

Sulin zakon o ubojstvu i trovanju (*lex Cornelia de sicariis et veneficis*) u okviru šest poglavlja sankcionirao je, osim naručenog ubojstva (§ 1-4...*onome koji zareže ili u tu svrhu ili u svrhu pljačke nosi bodež...*) i trovanja (§ 5...*ili koji u svrhu ubojstva posjeduje otrov ili ga je pripremio ili ga daje...*), i korupciju suda odnosno *sudsko ubojstvo* (§ 6 ...*ili koji daje lažni iskaz kako bi prouzročio smrt čovjeka ili je za nju odgovoran...*). Upravo nam Ciceron u svom govoru u obranu Kluencija (§ 148) omogućuje da rekonstruiramo tekst tog posljednjeg, šestog poglavlja Sulina zakona: *Iubet lex ea, qua lege haec quaestio constituta est, iudicem quaestionis&cum eis iudicibus, qui ei obvenerint...quaerere de veneno. I quem quaerere? infinitum est. QUICUMQUE FECERIT, VENDIDERIT, EMERIT, HABUERIT, DEDERIT. Quid eademlex statim adiungit? Recita. DEQUE EIUS CAPITE QUAERITO. Cuius? qui coierit? Convenerit? non ita est. Quid ergo est? dic. QUI TRIBUNUS MILITUM LEGIONIBUS QUATTUOR PRIMIS QUIVE QUAESTOR, TRIBUNUS PLEBIS. Deinceps omnes magistratus nominavit. QUIVE IN SENATU SENTENTIAM DIXIT, DIXERIT. Quid tum? QUI EORUM COIT, COIERIT, CONVENIT, CONVENERIT, QUO QUIS IUDICIO PUBLICO CONDEMNARETUR.*⁶⁶ Već sama

⁶⁶ Citirani dio govora u prijevodu bi glasio: *Zakon po kojemu je ustanovljen ovaj stalni porotni sud zapovijeda da predsjedavajući sudac ... s onim sucima koji ga zapadnu ... istražuje o otrovu. Protiv koga da istražuje? Neodređeno je. TKO GOD JE UČINIO, PRODAO, KUPIO, IMAO, DAO. Što isti zakon odmah dodaje? Čitaj! I O GLAVI ONOGA NEKA SE ISTRAŽUJE. Čijoj? Onoga tko se udružio, dogovorio? Nije tako. Što je dakle? Reci! ONOGA KOJI JE*

riječ *Recita* pokazuje nam da je Ciceron iznio doslovne riječi ovog zakona, a one sadržavaju klauzulu koja nedvojbeno isključuje Kluencijevu kažnjivost za djelo korupcije suda. Naime, tekst zakona koji nam Ciceron prenosi, a koji se podudara s odgovarajućim tekstovima kasnoklasičnih pravnika sadržanim u Justinijanovim *Digesta*, kao i u *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* te u *Pauli Sententiae*⁶⁷, predviđa da subjekti-počinitelji navedenog kaznenog djela mogu biti samo rimski službujući magistrati određenog ranga (počevši od dužnosti cenzora pa sve nadalje do vojničkog tribuna prvih četiriju legija) i senatori, dok to ne bi mogli biti rimski vitezovi (poput Kluencija), a pogotovo ne obični rimski građani, plebejci. Iz navedenog proizlazi da je Sula, nakon što je reorganizirao stalne porotne sudove te ih u cijelosti prepustio pripadnicima senatorskog reda, namjeravao šesto poglavlje svog zakona učiniti funkcionalnim samo protiv sudaca-senatora. To isključenje kaznene odgovornosti glede rimskih vitezova i plebejaca ima i svoje povijesno objašnjenje o kojemu nas Ciceron u svom govoru indirektno izvještava. On, naime, kaže da taj zakon treba povezati s *lex Sempronia de capite civis* koju je dao izglasati Gaj Grakho, 123.g.pr.n.e., kako bi osnažio jamstva građana u odnosu prema arbitrarnim prosudbama rimskih magistrata (točnije: spriječio da optuženi pred sudom senatora osuđujućom presudom postane žrtvom njihove urote) i time proveo svoju izrazito protusena-

VOJNIČKI TRIBUN ČETIRIMA PRVIM LEGIJAMA, ILI KOJI JE KVESTOR, PLEBEJSKI TRIBUN – potom je imenovao sve magistrare – ILI KOJI JE U SENATU SVOJ GLAS DAO, MOGAO DATI. Što tada? KOJI SE OD NJIH UDRUŽIO, KOJI BI SE UDRUŽIO, KOJI SE DOGOVORIO, KOJI BI SE DOGOVORIO, DA SE NETKO NA JAVNOM SUDU PROGLASI KRIVIM. Glede važnosti ovog govora kao jedinog onovremenog (i valjanog) dokaza o tekstu šestog poglavlja Sulina zakona usp. Kirby, *The Rhetoric*, str. 8-10; Riggsby, *Crime*, str. 52-4.

⁶⁷ Ti izvori potvrđuju da su i drugi oblici neprimjerene interferencije prilikom odvijanja sudbenih, točnije kaznenih, postupaka bili obuhvaćeni sadržajem *lex Cornelia de sicariis et veneficis* te na taj način potvrđuju Ciceronovo svjedočanstvo o sadržaju tog Sulina zakona. Prema Marcijanovu fragmentu iz *lib. quarto decimo institutionum*, sadržanom u D. 48,8,1pr., kazneno se moglo goniti magistrata ili predsjednika sudskog vijeća koji je djelovao s ciljem podizanja lažne optužnice odnosno kako bi se osudila nevinna osoba. Sukladno tome, prema nastavku Marcijanova fragmenta (D. 48,8,1,1), kao i prema Paulovim *Sentencijama* (5,23,1 = *Coll.* 1,2,1), kazneno se moglo goniti onoga koji s istom svrhom dade lažni svjedočki iskaz. Marcijan u istom paragrafu također potvrđuje da se prema odredbama *lex Cornelia* kazneno moglo goniti magistrata ili predsjednika sudskog vijeća koji bi primio novac *ut publica lege reus fieret* odnosno zbog uvrštavanja u službeni popis optuženika kojima se (na temelju učinjene *nominis receptio*) ima suditi kao osobama protiv kojih je spomenuti sudac podigao optužnicu. Premda u izvorima postoje neznatna odstupanja, koja možemo pripisati nepreciznosti klasičnih pisaca ili djelovanju kasnijih prepisivača i/ili kompilatora, općeprihvaćeno je mišljenje da izloženi slučajevi zajedno s onim o kojemu svjedoči Ciceron u svom govoru *Pro Cluentio* čine cjelinu unutar teksta *lex Cornelia de sicariis et veneficis*. Budući da se za sve oblike djela, osim za *falsum testimonium dicere*, mogu teretiti samo specifični subjekti, potvrđuje se točnost Ciceronove tvrdnje da se za kazneno djelo *coire* ili *convenire* “*quo quis iudicio publico condemnaretur*” mogu goniti samo službujući republikanski magistrati i senatori.

torsku politiku⁶⁸. Pozivajući se na pokušaj Livija Druza koji je desetak godina poslije, u okviru rekonstruiranja vijeća porotnih sudova uvođenjem vitezova kao njihovih članova, doživio žestok otpor pripadnika viteškog reda zbog toga što ih je namjeravao učiniti odgovornim za kazneno djelo korupcije suda⁶⁹, Ciceron objašnjava da ni Sula prilikom preuzimanja predmetne klauzule iz Grakhova zakona - premda dijametralno suprotnog političkog opredjeljenja - vitezove nije mogao obuhvatiti ovom klauzulom jer ih je jednostavno bio isključio iz sudskih funkcija.

Kako je, dakle, došlo do toga da Kluencije, koji nije bio senator, već vitez, bude optužen na temelju odredbe šestog poglavlja Kornelijeve zakona o ubojstvu i trovanju⁷⁰?

⁶⁸ O tome svjedoče: *Pro Clu.* LV § 151 (*Hanc ipsam legem "ne quis iudicio circumveniretur" C. Gracchus tulit.*) i LVI § 154 (*Illi lequites/ non hoc recusabant ea ne lege accusarentur quia nunc Habitus accusatur, quae tunc erat Sempronia, nunc est Cornelia.*). V. također D. 48, 8, 1.

⁶⁹ V. Cic. *Pro Clu.* LV § 153; *Pro Rabirio Postumo* §16; Appian. *Bell. Civ.* 1,35.

⁷⁰ Uz navedeno pitanje mogli bismo spomenuti još jednu činjenicu: naime, ne smijemo zaboraviti da je analizirana odredba kornelijanskog zakona o ubojstvu i trovanju kažnjavala *coire* i *convenire* odnosno udruživanja i dogovoranja poduzeta s ciljem ishođenja sudske osude nevinog optuženika, ne specificirajući pritom da se moralo raditi samo o korupciji suda. Korupcija suda je, dakako, mogla biti obuhvaćena i takvim aktivnostima, ali je područje bilo mnogo šire. Osim toga, korupcija je bila posebnim predmetom jednog drugog zakona, Augustove *lex Iulia repetundarum* (v. *Mac. lib. primo public.* u D. 48,11,3: ... *qui cum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum vel non iudicandum ... acceperit*), te se s tog naslova mogla goniti i na temelju primjene istoimenih prethodnih zakona, podrazumijevajući pod tim i Sulinu *lex Cornelia repetundarum* koja je bila na snazi u vrijeme vođenja kaznenog postupka protiv Kluencija, jer su ti zakoni kažnjavali magistrata ili senatora koji bi iznudio ili primio novac u okviru obnašanja ili za samo započinjanje obnašanja ovlasti koje su mu dodijeljene. S tog naslova korupcija suda se mogla, dakle, kažnjavati i ako je počinjena radi donošenja oslobađajuće presude, pri čemu je u ovom zakonu bilo jasno naznačeno da potkupitelj (optuženik ili optužitelj, bez obzira na društveni položaj) nije bio kazneno odgovoran, on nije bio aktivni, nego pasivni subjekt kaznenog djela. Da bi se u rimskoj kaznenopravnoj povijesti došlo do kažnjivosti potkupitelja, uz irelevantnost njegova društvenog položaja, potrebno će biti pričekati kasnoklasičnu normu o *crimen falsi* - sadržanu u Paul. *Sent.* 5,25,2 (= *Coll.* 8,5,1) - prema kojoj se kažnjavalo onoga *qui ... iudicem ut sententiam ferat vel non ferat, corruperit corrumpendumve curaverit*, normu koja, međutim, u vrijeme vođenja postupka protiv Opijanika Starijeg i Kluencija još nije bila obuhvaćena važećom *lex Cornelia testamentaria nummaria*. Ta norma naknadno je tijekom razdoblja principata – kao rezultat donošenja različitih *senatusconsulta* i carskih konstitucija kaznenopravnog sadržaja – uvrštena u korpus te *lex Cornelia*. Sukladno tome, Pugliese (*Introduzione*, str. 44-6) zaključuje da je Ciceron u interesu svoga klijenta izmijenio ili zamaglio temu sudske rasprave odnosno odnos između terećenja Kluencija s naslova korupcije suda i sadržaja *lex Cornelia de scariis et veneficis*, ali pritom ne drži da je Ciceron prešutio postojanje norme (poput one sadržane u Paulovim Sentencijama /5,25,2/ i Marcijanovu fragmentu iz *lib. quarto decimo institutionum* /D. 48,10,1,2/) prema kojoj bi se moglo goniti rimskog viteza kao što je Kluencije: takva norma, naime, u ono vrijeme još nije postojala.

Budući da optužitelj, kako to proizlazi iz govora branitelja, ni najmanje ne bježi od činjenice da optuženik-Kluencije kao rimski vitez ne podliježe spomenutoj klauzuli o korupciji suda sadržanoj u *lex Cornelia de sicariis et veneficis*⁷¹, držimo da bismo na temelju ostalog dijela Ciceronova govora mogli pretpostaviti da je mladi Atije (ili Akcije) pravno slabašnom (a vjerojatno i sporednom) optužbom⁷² nastojao ishoditi prethodnu presudu (*praeiudicium*) utemeljenu na ekstenzivnom tumačenju tog zakona sukladno načelu pravednosti (*aequitas*), kojom bi se potpomoglo ostvarenje drevnog političkog cilja stranke *populares* - ograničila senatorska sudbena samovlast uvođenjem sudacavitezova, pa makar i opterećenih kaznenom odgovornošću za djelo korupcije suda⁷³. Premda u literaturi postoji i mišljenje da je do optužbe Kluencija za

⁷¹ U tom smislu svjedoče sljedeći paragrafi Ciceronova govora: LII § 143 – *Sad, budući da sam na sve što je od tebe, T. Akcije, rečeno o osudi Opijanika odgovorio, trebaš priznati da si se mnogo prevario u mišljenju, jer si smatrao da ću slučaj A. Kluencija braniti ne njegovim činom, nego zakonom. Ovo si prečesto govorio da se tebi tako dojavljuje, da ja imam na umu ovaj slučaj braniti uz pomoć zakona... Tko je tebi ovo dojavio?.... Svakako je tebi to dojavio sam zakon.*, potom odgovor branitelja na optužiteljeve daljnje tvrdnje u LII § 145 - *I ne uzrujava me onaj govor kad Akcije kaže da je nedostojan čin da, ako senator na sudu koga upropasti, podliježe zakonima; a ako ovo isto učini rimski vitez, ne podliježe.*, kao i ponavljanje toga u LV § 150 – *Tebi se, Tite Akcije, nepravednim čini da svi ne podliježu istim zakonima*, te konačno Ciceronovo izvrtanje u LVII § 156 - *Naime, T. Akcije, dobar i rječit mladić, vodi slučaj kao da svi građani podliježu svim zakonima*. Dodatnu potkrijepu pretpostavke da je optužitelj smatrao kako je optužba za korupciju suda bila relevantna u kaznenom postupku protiv Kluencija-viteza, Alexander (*The Case*, str. 175) nalazi u *Brutus* (§ 271; v. *supra*) u kojemu Ciceron, procjenjujući Atijev govor u svjetlu Hermagorina retoričkog učenja o *status* (posebice o *translatio*), potvrđuje da je optužitelj raspravljao o podobnosti takve optužbe pred *quaestio veneficii* te pledirao za njezino prihvatanje.

⁷² Budući da je Atije znao da Kluencije kao vitez ne podliježe odredbi o korupciji suda propisanoj kornelijanskim zakonom, Alexander (*The Case*, str. 185-7) drži da je njegova optužba za to kazneno djelo imala sporedni karakter. Imala je cilj da optuženika - zbog toga što će se najvjerojatnije braniti zakonskim tehnikalijama (*Pro Clu.* § 143) - diskreditira, a porotnike skloni njegovoj osudi, dodatno im predočavajući dokaze (tj. prethodno donesene presude) o zloglasnosti po kojoj se pamtio *iudicium Iunianum* (§ 112). Slično mišljenje sadržano je u Giuffréovu (*Imputati*, str. 208) prijedlogu dvosmislene formulacije optužnice - *Kluencije, koji je već počinio djelo potkupljivanja sudaca u procesu koji je završio osudom Opijanika starijeg, optužen je da je otrovao ovog posljednjeg.* - kojim on objašnjava nerazmjer između zalaganja branitelja i prividne nepovezanosti predmeta rasprave (o korupciji suda) s predmetom odnosno osnovom optužbe (za trovanje).

⁷³ O opisu dugotrajne borbe *populares* da se senatori uklone iz sudstva i tako liše najčvršćeg potpornja svoje moći i ugleda, v. Boll, *Num Cluentius*, str. 205-8. Premda odriče Atijeve političke intencije, Boyancé (*Cicéron Discours*, str. 27-8; usp. Dörries /*Ciceros Rede*, str. 87) koja drži da Atijev zahtjev nije bio obrazložen time da promjena prilika uvjetuje protezanje zakona na vitezove, već općom opasnošću od *sudskog ubojstva* neovisno o staleškoj pripadnosti počinitelja) drži da je njegova optužba za korupciju suda podignuta protiv Kluencija-viteza dopuštala da se sadržaju kornelijanskog zakona suprotstavi njegov smisao, koji počiva upravo na iznimci koju je mladi optužitelj, nadahnut potrebom za pravednošću i jednakošću, uspostavio. Autor ide i

korupciju suda po Sulinu zakonu došlo samo zbog Ciceronova *bacanja prašine u oči porotnicima* - i to tako što je porotnike, bilo pogrešnim citiranjem ograničenja iz šestog poglavlja tog zakona bilo utemeljenjem optužbe protiv svoga klijenta isključivo na djelu trovanja, uvjeravao samo u optuženikovu moralnu krivnju za navodnu korupciju suda⁷⁴, našu pretpostavku nalazimo jasno izraženom u § 152 Ciceronova govora - *Nec nunc quidquam aliud agitur - mihi credite, iudices, ... - nisi ut equester ordo in huiusce legis periculum concludatur. Neque hoc agitur ab omnibus, sed a paucis. Nam ei senatores, qui se facile tuentur integritate et innocentia, quales, ut vere dicam, vos estis, et ceteri, qui sine cupiditate vixerunt, equites ordini senatorio dignitate proximos, concordia coniunctissimos esse cupiunt: sed ei, qui sese volunt posse omnia neque praetera quidquam esse aut in homine ullo aut in ordine, hoc uno metu se putant equites Romanos in potestatem suam redacturos, si constitutum sit, ut de eis, qui rem iudicarent, huiusce modi iudicia fieri possint.*⁷⁵ Napokon, činjenicu da je optužitelj uvjeravao porotnike na suđenju Kluenciju 66.g.pr.n.e. da sudac može donijeti prethodnu presudu čak i u suprotnosti sa zakonom ako to zahtijeva suglasnost i nastojanje rimskih građana, potvrđuje ne samo početak već spomenutog § 160 - *Haec si T. Accius aut cognovisset aut cogitasset, profecto ne conatus quidem esset dicere, id quod multis verbis egit, iudicem, quod ei videatur, statuere et non devinctum legibus esse oportere.*⁷⁶ - nego potvrđuju

korak dalje (*op. cit.*, str. 40-2) te zaključuje da je *Pro Cluentio* od svih Ciceronovih govora sadržavao najmanje političkih konotacija. A jedini, uvjetno rečeno, politički motiv autor nalazi u Ciceronovu pokušaju da tim govorom pomogne vlastitoj karijeri, pridobivanjem glasova stanovnika (posebice onih viteškog reda kojem je i sam pripadao) Larina prilikom skorašnje kandidature za konzulstvo. Glede prikriivenog političkog karaktera govora *Pro Cluentio* održanog u povodu ubojstva kao specifično *apolitičkog* kaznenog djela v. mišljenje Riggsbyja (*Crime*, str. 76-7) koji ga nalazi u apstraktno oblikovanom epistemološkom spornom pitanju - *What procedures are best suited to discovering absolute truth?* - distribucije ovlasti za donošenje pravovaljane presude o krivnji ili nedužnosti.

⁷⁴ Tako Grose Hodge, *Cicero*, str. 212.

⁷⁵ Navedeni dio govora u prijevodu bi glasio: *I sad se ne radi ništa drugo – vjerujte mi suci... – osim da se viteški red zatvara u opasnost ovog zakona. I ne rade to svi, nego nekolicina. Naime, oni senatori, koji rado čuvaju svoju nepotkupljivost i nevinost, kakvi ste, da kažem po istini, vi i ostali koji su živjeli bez pohlepe, žele da vitezovi budu senatorskom redu u dostojanstvu najbliži, u slozi s njima najpovezaniji. Ali oni, koji žele da mogu sve i osim toga da ništa nije ni u kakvom čovjeku ili redu, smatraju da će rimske vitezove svojoj vlasti podložnima učiniti jedino ovim strahom, ako bude utvrđeno da za one, koji su slučaj presudili, mogu postojati sudovi ovakve vrste.* Prema Bollovu (*Num Cluentius*, str. 208) mišljenju Ciceron je upravo senatorske vođe stranke populara (*populares*) opisao kao osobe koje nisu živjele bez pohlepe, koje žele da mogu sve i osim toga da ništa nije ni u kakvom čovjeku ili redu, a pouzdanim drži da su među njima tada najmoćniji bili Marko Licinije Kras i Gaj Julije Cezar, u dobi od trideset četiri godine.

⁷⁶ Citirana rečenica u prijevodu bi glasila: *Da je T. Akcije ovo spoznao ili mislio, zacijelo se ne bi usudio reći, što je nadugo govorio, da sudac treba odlučivati onako kako mu se čini pravo, i da ne treba biti sapet zakonima.*

i Ciceronove riječi sadržane u § 155 - *&non metuere, ne lege ea, quam numquam ipse iusserit /populus Romanus, op. aut./, et quaestione, qua se solutum liberum-que esse arbitretur, per paucos iudices astringatur.*⁷⁷

Pogledajmo još nekoliko dokaza koji potvrđuju postojanje optužbe za korupciju suda iznesene 66.g.pr.n.e. na suđenju A. Kluenciju Habitu. Jedan od njih sadržan je u § 90 Ciceronova govora *Pro Cluentio*, u onom dijelu (§ 88-142) u kojemu branitelj nastoji ponovo ispitati istinitost i valjanost *praeiudicia* koje je optužitelj naveo kao dokaz protiv njegova klijenta. Na ovom je mjestu Ciceron, podsjećajući porotnike da vlada mišljenje kako je Gaj Junije (predsjedatelj suda koji je 74.g.pr.n.e. osudio Opijanika Starijeg za pokušaj trovanja posinka A. Kluencija Habita) bio optužen *jer je primio novac, jer je nevinoga upropastio (&quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit&)*, naglasio da je Junije za kazneno djelo korupcije suda, točnije govoreći kazneno djelo *sudskog ubojstva*, trebao biti optužen na temelju istog zakona na temelju kojega Kluencije danas, osam godina poslije, odgovara pred sudom⁷⁸. Poistovjećujući te iznoseći zakonski sadržaj kaznenog djela koje se stavljalo na teret Gaju Juniju neposredno nakon suđenja održanog 74.g.pr.n.e s kaznenim djelom koje se stavlja na teret A. Kluenciju Habitu 66.g.pr.n.e., Ciceron je na indirektan način potvrdio postojanje optužbe za korupciju suda podignute protiv njegova klijenta, premda mu je glavna namjera na ovoj točki obrane bila osporiti optužiteljeve argumente dokazujući da je Junije bio osuđen zbog neznatnih i neutemeljenih razloga odnosno zbog demagoške moći njegova optužitelja pučkog tribuna L. Kvinkcija (*L. Quinctius*)⁷⁹.

⁷⁷ Citirane riječi u prijevodu bi glasile: *...ne boji se /rimski narod/ preko nekoliko sudaca vezivati onim zakonom koji nikada nije sam zapovijedio ni stalnim porotnim sudom od kojeg drži da je razriješen i slobodan.* U tom pogledu Boll (*Num Cluentius*, str. 209) podsjeća da je u ono vrijeme bilo sudaca koji su se mimo zakona usudili izreći takvu prethodnu presudu: naime, nekoliko godina nakon suđenja Kluenciju, predsjedavajući sudac porotnog suda uspostavljenog na temelju *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, Gaj Julije Cezar, među ubojice je ubrajao i one koji su iz državne blagajne primili novac zbog predavanja glava proskribiranih rimskih građana (Svet. *Caes.* 11), premda su rimski građani koji su provodili kažnjavanja odnosno usmrćenja po nalogu Sulinih proskripcija bili izuzeti od kaznenog gonjenja za ubojstvo odnosno od primjene *lex Cornelia de sicariis et veneficis*; usp. Alexanderovo (*Repetition*, str. 163 bilj. 58) mišljenje prema kojemu je Cezar, za razliku od Vokonija, mogao spriječiti da ti slučajevi (pod pretpostavkom da su utemeljeni isključivo na tim usmrćenjima) dođu pred mjerodavni porotni sud.

⁷⁸ Odgovarajući dio Cic. *Pro Clu.* XXXIII § 90 glasi: *... Dicit qui vult hodie de illo populo concitato, cui tum populo mos gestus est, qua de re Iunius causam dixerit: quemcumque rogaveris, hoc respondebit: quod pecuniam acceperit, quod innocentem circumvenerit. Est haec opinio. At, si ita esset, hac lege accusatum oportuit, qua accusatur Habitus. At ipse ea lege quaerebat.* O sadržaju *lex Cornelia de sicariis et veneficis*, a posebice onog dijela koji se odnosi na korupciju suda, v. *supra*; o suđenju Gaju Juniju v. *supra*.

⁷⁹ Poistovjećujući plebejskog tribuna i demagoga L. Kvinkcija s vjetrom koji uzburkava rimski narod koji je - poput mora - prirodno miran (*Pro Clu.* §§ 77, 130, 138), Ciceron dodatno

Daljnju potvrdu postojanja optužbe za korupciju suda pružaju Ciceronove riječi *Quaeret fortassis quispiam, displiceatne mihi legum praesidio capitis periculum propulsare? Mihi vero, iudices, non displicet, sed utor instituto meo. In hominis honesti prudentisque iudicio non solum meo consilio uti consuevi, sed multum etiam eius, quem defendo, et consilio et voluntati obtempero. Nam ut haec ad me causa delata est, qui leges eas, ad quas adhibemur et in quibus versamur, nosse debere, dixi Habito statim eo capite, QUI COISSET QUO QUIS CONDEMNARETUR, illum esse liberum: teneri autem nostrum ordinem.* (§ 144)⁸⁰, kojima se on zasigurno ne bi mogao koristiti, osim ako Kluencije doista nije bio optužen, ne samo u govoru optužitelja T. Atija (ili Akcija) održanim pred sudbenim vijećem nego i u samoj optužbi podignutoj pred predsjedajućim magistratom, za kazneno djelo korupcije suda. Valja spomenuti da Ciceron tim riječima započinje onaj dio svoga govora (§ 143-160) u kojemu raspravlja o pravnom pitanju odnosno o spornoj primjeni Kornelijeve zakona, naglašavajući pritom da će obranu Kluencija - protivno očekivanjima optužitelja - zasnovati na činjenicama samog slučaja, a ne na formalnopravnim odredbama *lex Cornelia de sicariis et veneficis* na temelju kojih kazneno ne odgovaraju rimski vitezi u slučaju izvršenja kaznenog djela korupcije suda odnosno tzv. *sudskog ubojstva*. Ciceron upozorava optužitelja da se ne može upletati u pravo na kojemu počivaju sve rimske institucije te da ne može proširivati primjenu odredbi zakona prema kojemu Kluencije nije odgovoran za kazneno djelo korupcije suda za koje je optužen⁸¹. U tom svjetlu Ciceron ga podsjeća da su slični slučajevi u prošlosti bili neuspješni, podučavajući ga pritom da se u suprotnom slučaju više nitko neće moći osjećati sigurnim. Na kraju ovog dijela

ističe svoje stajalište o nepouzdanosti narodnih prosudbi donesenih na neformalnim *contiones*. Budući da većina stanovništva nema dovoljnu moralnu *gravitas* i *constantia* za donošenje dosljednih odluka, govornik ih pripisuje kategoriji *invidia* te diskreditira kao činjenice relevantne za odlučivanje porotnika u kaznenom sudskom postupku. U tom povezivanju narodnog mišljenja (osim onog senatorskog v. *Pro Clu.* XXII § 61) i *invidia* Riggsby (*Crime*, str. 75-6) vidi Ciceronovu *extra-rational* strategiju uvjeravanja porotnika: narodno mišljenje trebalo je zanemariti kako na temelju intelektualne vrijednosti tako i klasnog interesa.

⁸⁰ Navedene riječi u prijevodu bi glasile: *Možda će netko upitati ne sviđa li se meni pod okriljem zakona odbiti opasnost kapitalne osude. A meni doista, suci, nije da se ne sviđa, nego se koristim svojom uobičajenom praksom. Na suđenju poštenom i razboritom čovjeku ne pokoravam se samo svojoj ideji, kako običavam, već uvelike i ideji i volji onoga koga branim. Naime, čim je ovaj slučaj povjeren meni koji moram poznavati one zakone kojima se koristim i bavim, odmah sam rekao Habitu da je po onom TKO SE BIO UDRUŽIO DA SE NETKO PROGLASI KRIVIM, onaj slobodan: podliježe onaj našeg reda.*

⁸¹ U povodu optužiteljeva zahtjeva za *jednakošću pred zakonom* (*Pro Clu.* § 145; 150), Ciceron naglašava važnost slova zakona nasuprot njegovu duhu (v. Alexander /*The Case*, str. 185/ koji takvo stajalište povezuje s njegovim najranijim retoričkim obrazovanjem), a posebice potrebu da se odredbe o korupciji suda ispravno primijene samo na senatore - jer oni koji uživaju prednosti svoje službe zaslužuju i posebnu odgovornost (§§ 150-154).

govora branitelj upozorava suce-porotnike da su obvezni glasovati sukladno sadržaju važećeg Sulina zakona *de sicariis et veneficis*.

Iz navedenog jasno proizlazi da je Aulo Kluencije Habit na suđenju održanom 66.pr.n.e. bio optužen za kazneno djelo korupcije suda počinjeno 74.g.pr.n.e. prilikom suđenja njegovu očuhu Opijaniku Starijem zbog pokušaja trovanja. Pritom bismo mogli pretpostaviti - posebice u svjetlu Ciceronovih isprika zbog toga što je velik dio govora posvetio *invidia*, točnije rečeno optužbi za korupciju suda - da je ta optužba bila sporednog karaktera u odnosu prema optužbi za trostruko trovanje: ona je za optužitelja Atija vrijedila samo kao način da se diskreditira te lakše osudi optuženika Kluencija⁸². Konačno, povežemo li strukturu Ciceronova govora, odnosno nerazmjer između njegovog prvog i drugog dijela, s primjenom govorničke tehnike *αποπλάνησις*, postaje vjerojatnim da je Ciceronovo izokretanje redosljednosti optužbi trebalo poslužiti s jedne strane iscrpljivanju i zbunjivanju porotnika radi donošenja brze i povoljne presude, a s druge strane sigurnijoj obrani Kluencija pobijanjem optužbe za korupciju, pa makar i pomoću prizivanja zakonske pogodnosti kaznene neodgovornosti negoli optužbe za trostruko trovanje.

2.2. Optužba za trovanje

Iz prethodno izloženog sinopsisa Ciceronova govora *Pro Cluentio* te navedenih potvrda o postojanju optužbe za korupciju suda nedvojbenim proizlazi da se optužnica protiv Aula Kluencija Habita odnosila na trostruko ubojstvo, točnije rečeno na jedno ubojstvo trovanjem i na dva pokušaja ubojstva trovanjem. Pritom valja istaknuti da su suvremeni znanstvenici, unatoč činjenici da o optužiteljevim dokazima znamo tek onoliko koliko je to sam Ciceron želio reći⁸³,

⁸² Glede pretpostavljnog *stvarnog* karaktera A. Kluencija Habita v. rekonstrukciju Atijeva govora optužbe iz koje Dörries (*Ciceros Rede*, str. 78-9, 83, 90) zaključuje da je optužitelj prikazao optuženika kao čovjeka bez pijeteta (nečuvenom povredom *pietas* smatralo se započinjanje kapitalnog postupka protiv vlastitog oca) koji je nepromišljeno, štoviše klevetnički podigao optužbu protiv svoga očuha (prikazanog razumnim čovjekom koji je nakon iznesene optužbe bio spreman na pomirenje s posinkom, kojemu je posrednik trebao biti Stajen) te potkupljivanjem porotnika postigao njegovu osudu, a nezadovoljan čak i time otrovao ga tijekom progonstva; usp. *infra*.

⁸³ U tom kontekstu Pugliese (*Introduzione*, str. 26, 56-7 bilj. 24) napominje da je Ciceronova vještina bila, između ostalog, u tome da je porotnike uspio uvjeriti kako optužbe za trovanje ne treba uzimati preozbiljno, jer ih je optužitelj podigao bez osobitog uvjerenja odnosno utemeljene na vrlo slabim dokazima. Premda su jedini optužiteljevi dokazi, koje Ciceron navodi, izjave dvaju robova – Stratona i Nikostrata – dane pod mukama u okviru Sasijine privatne istrage o okolnostima Opijanikove smrti, autor drži da oni nipošto nisu slabi jer je velik dio govora obrane uperen upravo njihovu pobijanju. Sukladno tome, Alexander (*The Case*, str. 183-4) drži da su optužiteljeve primjedbe glede Kluencijeva nasilnog i bezakonju sklonog karaktera (v. *infra*, bilj.

suglasni da je govornikova obrana u povodu te optužbe bila vrlo slaba i neuvjerljiva⁸⁴. Ciceron jedino u povodu optužbe za pokušaj trovanja Opijanika Mlađeg podastire jaki, oslobađajući dokaz - pismeno svjedočanstvo oca stvarne žrtve otrovnog napitka (*poculum*)⁸⁵. U povodu optužbi za druga dva trovanja - Kapadoksa i Opijanika Starijeg, Ciceronovi argumenti etičkog su karaktera te usmjereni procjenjivanju vjerojatnosti izvršenja kaznenog djela: svode se, kako ćemo pokazati, na tvrdnju da ta trovanja nisu bila vjerojatna (odnosno da nisu bile vjerojatne okolnosti ili načini njihova izvršenja) i na to da Kluencije nije imao motiva za izvršenje takvih zlodjela⁸⁶. Premda se Ciceronova obrana Kluencija protiv optužbe za trovanja temeljila poglavito na moralnoj i svakoj drugoj ispravnosti njegova klijenta kao najboljem dokazu njegove nedužnosti te na dokazivanju nepostojanja motivacije za počinjenje tog kaznenog djela, u nastavku ćemo pokušati pokazati da Kluencije po svoj prilici nije bio ništa manje zlikovac od Opijanika Starijeg te da je motiv za trovanja za koja je optužen bila težnja za dobitkom, a ne neki drugi pretpostavljeni motiv konstrukcijom kojeg branitelj čini apsurdnim trovanja koja se njegovu klijentu stavljaju na teret. Stoga ćemo utemeljenost optužbe za trovanja pokušati ustanoviti raščla-

99) dodatno osnažile optužbu za trostruko trovanje te kazneni postupak protiv takve osobe učinile utemeljenijim. Glede rekonstrukcije optužiteljeva govora v. Dörries, *Ciceros Rede*, str. 75-90; *contra Kirby, The Rhetoric*, str. 11-2.

⁸⁴ Čak i autori (Peterson, *The Speech*, str. XX-XXii) koji zastupaju tezu o dvostrukoj optužbi naglašavaju govornikove slabosti u odgovoru na optužbe za trovanje, gotovo jednako kao što to čine zastupnici teze o postojanju samo optužbe za trovanje (posebice Bardt, *Zu Cicero's*, str. 6; usp. Pugliese, *Introduzione*, str. 29-30). Pri tome zastupnici teze da su optužbe za trovanje ubačene samo da bi se slučaj iznio pred ovaj sud drže da se Ciceron ne bi mogao tako jednostavno riješiti tih optužbi da su one bile dobro utemeljene (usp. Boyancé, *Cicéron Discours*, str. 19-20; Fausset, *M. Tulli*, str. XXXiii; *contra v. supra* bilj. 83).

⁸⁵ Taj svjedočki iskaz, sastavljen u pismenom obliku te službeno pročitan na raspravi pred porotnicima, poslužio je Ciceronovu pobijanju optužiteljeve tvrdnje da je mladi Balbucije, zbog svojevrsnog *aberratio ictus* (konkretiziran u slučajnoj zamjeni otrovnog napitka nastaloj zbog gužve na svadbenom objedu) stradao umjesto Opijanika Mlađeg, kojemu je taj otrov navodno bio namijenjen (*Pro Clu.* LX § 168). Na ovom mjestu treba podsjetiti da su svjedoci (*testis*) bili najznačajnije dokazno sredstvo u kaznenom postupku pred *quaestiones perpetuae*, s tim da su njihovi iskazi (*testimonium*) - ako ne bi bili dani u pismenom obliku - saslušavani tek nakon braniteljeva pledoajea. To je izlagalo svjedoke rizicima unakrsnog ispitivanja, a obranu neizvjesnosti procesnog uspjeha (bilo zbog nedostatne preciznosti odnosno nepotpunosti iskaza bilo zbog otkrivanja novih, često i neugodnih, saznanja; usp. *Pro Clu.* §§ 163 i 165); v. *infra*.

⁸⁶ Premda svaki argument služi uvjeravanju publike, Riggsby (*Crime*, str. 59, 62-3, 70) ističe da *instrumentalizacija* etičkog argumenta (*ethos*) postoji onda kad neka tvrdnja o karakteru pojedinca služi samo kako bi osigurala premisu za neki drugi argument ili tvrdnju. U povodu kaznenog djela ubojstva Ciceron kao govornik obrane etičkim se argumentom, prema autorovu mišljenju, koristi radi procjenjivanja vjerojatnosti specifičnih događaja (npr. tvrdnje da netko jest ili nije počinio ubojstvo), a ne općih (npr. političkih, društvenih, gospodarskih) situacija, kao što je to bio slučaj kod njegovih obrana u povodu kaznenog djela *ambitus* ili *vis*.

njujući Ciceronove riječi o Kluencijevu karakteru i načinu života, pri čemu valja istaknuti da govornik niti daje ikakve indikacije o tome što je Kluencije radio u razdoblju od 87.g.pr.n.e., kad se pojavilo neprijateljstvo između njega i majke, pa do 74.g.pr.n.e, kad se prvi put odupro očuhu i potom ga optužio za pokušaj trovanja, a niti spominje bilo što o aktivnostima svoga klijenta u razdoblju od 74.g.pr.n.e. do suđenja 66.g.pr.n.e.

Već na prvi pogled čini se vjerojatnim da su ne samo porotni suci 66.g.pr.n.e. nego i suvremeni čitatelji tog govora dovedeni u zabludu glede osobnih karakteristika tog čovjeka: tako se, naime, stječe uvjerenje da je Opijanik Stariji nitkov i zlikovac, Sasija žena koje se ne usteže ni od kakvog nemoralnog čina i zlodjela, ali da je Kluencije kao žrtva svoga očuha a potom i majke bio ispravan i nedužan čovjek⁸⁷. Služeći se tzv. tehnikom nemilosrdnog ocrtavanja protivnikova karaktera⁸⁸, Ciceron nadugo opisuje Opijanika Starijeg kao čovjeka koji se nije sustezao ni od kakvog zlodjela te je predstavljao izvor svih zala koja su zadesila ne samo njegovu obitelj nego i čitavu zajednicu⁸⁹. U svom traženju moći i novca, Ciceron kaže da je ubio velik broj članova svoje obitelji i drugih bogatih ljudi nasljednikom kojih je kanio postati, pa da se i samom Sasijom, Kluencijevom majkom, oženio s nadom da će jednog dana naslijediti njezinu imovinu⁹⁰. Budući da iz Ciceronova opisa Opijanikovih zlodjela, premda neporedanih kronološki, proizlazi da ona potječu iz razdoblja prije 82.g.pr.n.e., mogli bismo zaključiti

⁸⁷ Volpe (*Cicero's "Dust"*, str. 118-26) smatra da Ciceron upravo na toj suprotstavljenosti karaktera između Opijanika Starijeg i Sasije, s jedne strane, i Kluencija, s druge, gradi obranu svoga klijenta kojom porotnike želi usmjeriti ključnom spornom pitanju: očuvanju rimskih kulturnih vrijednosti (*fides, amicitia, auctoritas, virtus, gloria, dignitas*) koje su, proizašle iz temeljnog društvenog odnosa patron-klijent, stavljale iznad svega rimski način života, a ne istinu *per se*. Naime, dok je Ciceronov klijent bio čovjek koji je poštovao rimski način života, Sasija i Opijanik Stariji nisu. Stoga je osnovna ideja (premda nikada eksplicitno izražena) njegove *jednostavne* obrane – porota bi trebala zanemariti svaki inkriminirajući dokaz protiv Kluencija te nagraditi njegovo ispravno društveno ponašanje donošenjem oslobađajuće presude. Sukladno tome autor drži da kroz opsežni govor obrane nijedna osoba, nijedan događaj nisu prikazani kako bi pojasnili ili razriješili kompleksnu činjeničnu situaciju, već kako bi elaborirali nasilje nad rimskim društvenim kodeksom te istodobno izrazili potporu tom kodeksu.

⁸⁸ Raspravljajući o tom Ciceronovu govoru, Drumann-Groebe (*Geschichte*, str. 368) primjećuju da se Ciceron tom tehnikom služi upravo onda kad je najsvjesniji krivnje svoga klijenta, nastojeći istodobno održati naklonost onih na suprotnoj strani koji bi mu u budućnosti mogli koristiti (primjerice kada Opijanika Mlađeg kao Kluencijeva optužitelja tretira s udvojenim štovanjem /IV § 10 i dalje/ te kad njegova pravnog savjetnika Atija /ili Akcija/ prikazuje s najvećim respektom /LVII § 156/, v. *supra*).

⁸⁹ V. Cic. *Pro Clu.* IV-XIV § 9-42.

⁹⁰ *Ibid.* Premda ga Ciceron naziva *homo in uxoris necandi exercitatus* (*Pro Clu.* XIX § 52; usp. Boyancé, *Cicéron Discours*, str. 9, bilj. 2), valja primijetiti da naša saznanja o svim zlodjelima koja mu se pripisuju potječu jedino iz govornikovih riječi. Osim toga, nije nam poznato je li on bio izveden pred bilo kakav javni kazneni sud prije 74.g.pr.n.e., kad ga je Kluencije optužio za pokušaj trovanja.

da je ovaj nekoliko godina, točnije od sklapanja braka sa Sasijom do navodnog pokušaja trovanja Kluencija, vodio uobičajen i poštovanjima vrijedan život u Larinu, gdje je štoviše obnašao najvišu municipalnu vlast koja mu je bila dodijeljena kao zahvala za podršku danu Q. Metelu (*Quintus Metellus*)⁹¹ i Sulinim pristašama. Nadalje, taj je čovjek, kojeg je Ciceron opisao kao utjelovljenje svih zala i kao osobu s kojom nitko više nije htio poslovati, čak i nakon osude za trovanje izrečene na suđenju pred Junijevim sudom 74.g.pr.n.e. imao velik broj prijatelja među uglednim i poštenim građanima. Ti su prijatelji, kako kaže Ciceron, naredili da mu se vrati novac dan za potkupljivanje tog suda, zatim iskazivali su volju održati ga na životu za vrijeme njegova egzila, a sudjelovali su i u istrazi o okolnostima njegove smrti⁹². Konačno, činjenica da je Ciceron njegova sina Opijanika, onda kad je optuživao njegova klijenta Kluencija, tretirao s poštovanjem, upućuje na zaključak da ugled njegove obitelji nije bio toliko nizak koliko govornik želi da porotnici (i suvremeni čitatelji) povjeruju. Naime, da je Ciceron bez opravdana razloga tako postupao prema suprotnoj strani, doveo bi u opasnost svoju buduću političku karijeru (namjeravao je biti konzul) odnosno podršku pripadnika *ordo equestris* i što je moguće većeg broja municipalnih zajednica koja mu je za to bila nužno potrebna⁹³.

Pogledajmo sada Kluencija na kojega se Ciceron uvijek osvrće kao na nedužnu žrtvu Opijanika Starijeg i majke Sasijske. On je sin viteza i uglednog građanina Larina (§ 11), koji je izgubio oca dok je još bio dječak. U dobi od sedamnaest godina doživljava prvu uvredu od svoje majke te odlučuje da s njom više neće imati nikakve odnose: naime, ona je, tek dvije godine nakon sklapanja braka svoje kćeri Kluencije, zavela njezina muža A. Aurija Melina te ga navela da se oženi njome. Na ovoj točki govora Ciceron započinje s oslikavanjem te obezvrijeđene žena koja se, nakon braka s otetim zetom te njegove skorne smrti,

⁹¹ Riječ je o Kvintu Ceciliju Metelu Piju (*Quintus Caecilius Metellus Pius*), konzulu 80.g.pr.n.e., jednom od najuglednijih Sulinih pristaša, koji je napustio Afriku kako bi se pridružio Suli prilikom njegova povratka na Istok. Naime, Opijanik Stariji sklonio se 83.g.pr.n.e. u tabor Q. Metela (koji je tada bio zapovjednik oružanih postrojbi koje su branile Sulu u sukobu s Marijem) kako bi izbjegao vjerojatno osuđujuću presudu u povodu optužbe kojom su prijatelji rođaci ubijenoga Marka Aurija, posebice A. Aurije Melin, v. *supra*; usp. F. Münzer, s.v. *Cecilius*, RE, bd. 3, Stuttgart, 1899, str. 1221-2.

⁹² Među tim prijateljima Ciceron spominje poimence T. Anija (*T. Annius*) koji je prisilio Stajena da vrati novac prethodno predan radi potkupljivanja sudaca (*Pro Clu.* XXVIII § 78), zatim G. Kvintilija (*C. Quintilius*) u kući kojeg je Opijanik proveo neko vrijeme tijekom egzila (LXII § 175) te L. Rutilija (*L. Rutilius*) i P. Saturija (*P. Satrius*) koji su, uz T. Anija, sudjelovali ne samo prilikom Sasijinog ispitivanja robova nakon Opijanikove smrti (LXIII § 176) nego i kao svjedoci prve istrage (LXV §§ 178-9, 182). Prema Ryanovu mišljenju (*Some*, str. 205) prva Sasijina istraga o Opijanikovoj smrti provedena je 72.g.pr.n.e., a Anije, Rutilije i Saturije na nju su bili pozvani ne toliko kao senatori (Saturije najmlađi od njih) koliko kao obiteljski prijatelji.

⁹³ Usp. Kroll, *Ciceros Rede*, str. 174-84.

ponovo udaje, i to za Opijanika Starijeg koji je organizirao njegovo ubojstvo, zatraživši od novog muža da kao vjenčani dar izvrši ubojstvo dvoje vlastite malodobne djece. Kako bi uvjerio porotnike da su sav jad i patnje Kluencija, njegova klijenta, rezultat majčine mržnje i neprijateljstva (§ 18), Ciceron ipak nudi samo tri dokaza koji potječu iz kasnijeg desetogodišnjeg razdoblja: a) njezine navodno uspješne napore da razbukta Opijanikove strasti u doba *Martiales*-rasprave (§ 44); b) njezine navodne intrige koje su ciljale prikupiti dokaze protiv Kluencija kao ubojice njezina muža Opijanika i c) njezino pridobivanje Opijanika Mlađeg za obnašanje uloge Kluencijeva optužitelja (§ 179). Osim toga, valja napomenuti da u govoru nema traga o reakcijama samog Kluencija glede majčinog trećeg braka. Na pretpostavku o tome da između Kluencija i Opijanika Starijeg nije postojalo neprijateljstvo upućuju dvije činjenice: kako ona da je izbjegao opći masakr (kad su stradali preostali *Aurii*) nakon Opijanikova pobjedonosnog povratka u Rim (82.g.pr.n.e.), tako i ona da je vrlo nevoljko, na nagovor municipljana i zbog osjećaja dužnosti prema njima, otišao u Rim zastupati mišljenje gradskog vijeća koje se, u raspravi o građanskopravnom statusu *Martiales*, suprotstavljalo Opijanikovu (§ 43). Premda se čini da ne postoji neprijateljstvo između očuha i posinka, Ciceron još jednom lakovjernost publike odnosno porotnika stavlja na kušnju: on, naime, traži da se vjeruje kako je Opijanik Stariji poželio Kluencijevu smrt, i to ne samo zbog toga da bi ga udaljio od *Martiales*-rasprave nego zbog jednog drugog i uvjerljivijeg razloga - žudnje za imovinom (§ 45)⁹⁴. Što se tiče samog podizanja optužbe za trovanje protiv Opijanika Starijeg, Ciceron nas izvještava da je Kluencije u tom pogledu bio vrlo neodlučan odnosno da je to učinio prisiljen nužnošću spasa vlastitog života te zbog obzira i štovanja prema svojim sugrađanima - *Ac primum causa accusandi quae fuerit ostendam, ut id ipsum A. Cluentium vi ac necessitate coactum fecisse videatis & nullam huic aliam accusandi causa fuisse, nisi uti vitae periculum et cotidianas capitas insidias hac una ratione evitaret.* (§ 19-20). To bi, s jedne strane, potvrđivalo našu pretpostavku o nepostojanju trajnog neprijateljstva između posinka i očuha⁹⁵, a s druge strane bilo u suprotnosti s

⁹⁴ O toj žudnji progovara Ciceron prije na još jednom mjestu u svom govoru: naime, kad opisuje Opijanikovu drskost (*audacia*), na prvom mjestu navodi da je on *pecuniam Sasiae concupivisset* (IX § 27), a nakon opisa njegova usmrćivanja vlastitih sinova sarkastično konstatira *Ita quod ceteri propter liberos pecuniae cupidores solent esse, ille propter pecuniam liberos amittere iucundum esse duxit.* (IX § 28).

⁹⁵ Hoenigswald (*The Murder*, str. 117) ide korak dalje te Ciceronove riječi (*Pro Clu.* LXVI § 189) - ... *quod* (venenum) *iam tum recens suspiciosum ceteris, huic* (Cluentio) *incredibile, nunc vero apertum iam omnibus ac manifestum videtur...* - tumači u smislu postojanja prilično prijateljskih odnosa između te dvojice, pa takvu izjavu smatra kao ispriku razumljivu za Kluencijevo ponašanje odnosno opravdanu za optužiteljev napad na Kluencijevu drskost. Dodamo li tome riječi koje uskoro slijede - ... *nil est ab Oppianico sine consilio mulieris cogitatum...* -

braniteljevom prezentacijom Opijanika Starijeg kao osobe koju su svi mrzili te znali da je pokušala ubiti posinka. Nadalje, što se tiče ovog drugog motiva za optužbu protiv Opijanika Starijeg, motiva koji se predočava kao manifestacija Kluencijeve brige za opću dobrobit, nigdje u govoru ne kaže se čime je to Kluencije zaslužio povjerenje Larinaca koji su mu bili povjerali zastupanje u *Martiales*-raspravi, a na suđenju 66.g.pr.n.e. pojavili se u tako velikom broju kako bi ga podržali te svjedočili o njegovu neokaljanom karakteru. Očekivali bismo od Cicerona kao vještog govornika čuti nešto o konkretnim primjerima (*exempla*) u kojima bi se manifestirale Kluencijeve *pudor*, *honestata vita*, *nulla suspicio pecuniae* (§ 83) ili dobiti potkrijepu tvrdnje *neque enim hoc homine sanctior neque probior neque in omnibus officiis retinendis diligentior esse quisquam potest* (§ 133)⁹⁶. Naime, dokaz takvog neokaljanog karaktera sastojao bi se od iznošenja slučajeva u kojima bi on djelovao kao zaštitnik odnosno obnašatelj neke odgovorne javne dužnosti ili od dovođenja uglednih i vrljih prijatelja, rođaka, sugrađana i drugih osoba koje bi navodeći njegova konkretna djela potvrdile takav karakter. Ne samo da ne čujemo ni glasa o sudbini njegove nesretne sestre⁹⁷ nego ne čujemo ni imena sugrađana kojih je, kako Ciceron tvrdi, prijateljstvo, gostoprimstvo i pomoć uživao. Spomenuo je samo senatora M. Bebija (*M. Baebius*) koji mu je pružio savjet nakon saznanja o pokušaju trovanja, ali u vrijeme ovog suđenja on je mrtav (§ 53) te se ne možemo osvje-

možemo pretpostaviti da je Kluencije imao razumijevanje prema svome očuhu koji se, premda uvijek motiviran materijalnim probitkom, nalazio u zagrljaju strašne supruge, njegove majke Sasije.

⁹⁶ Te Ciceronove riječi u prijevodu bi glasile: ... *Naime nitko od ovog čovjeka ne može biti ni čestitiji, ni pošteniji, ni u održavanju svih dužnosti pažljiviji*. Glede Ciceronove upotrebe *exempla* kao argumentativnog sredstva uvjeravanja, Riggsby (*Crime*, str. 59, 61-3, 71-2) pronalazi jasan obrazac: kad govornik raspravlja o nekom spornom pitanju koje se smatra dijelom rimske društvene prakse (npr. u slučaju kaznenog djela *ambitus*) - upotrebljava primjere *mos maiorum* koji potvrđuju (ili odobravaju) takvu praksu, a kad raspravlja o nekom spornom pitanju univerzalnije (transkulturalne) prirode (npr. u slučaju kaznenog djela ubojstva) - svaki dio ljudskog iskustva može biti relevantan te govornik odabire primjer koji može pružiti odgovarajuću podudarnost s onim što on pokušava izložiti. Premda se retorički gledano *exempla* mogu izvući iz različitog konteksta (književnosti, povijesti, mitologije i sl.), vrijednost *exempla* pri raspravljanju o pitanjima povezanim s kaznenim djelom ubojstva - koje, prema autorovu mišljenju, nije definirano osvrtom na vlastiti kontekst - ne ovisi o osvrtu na osobite društvene, političke ili gospodarske prilike.

⁹⁷ Smatra se da je ona imala dva sina: Lucija Aurija (*Lucius Aurius*) iz braka s A. Aurijem Melinom, kojega je Opijanik Stariji naredio ubiti 82.g.pr.n.e. (§ 25), i Numerija Kluencija (*Numerius Cluentius*), pretpostavlja se iz drugog braka s nekim Kluencijem (v. F. Münzer, s.v. *Cluentius*, RE, bd. 4, Stuttgart, 1901, str. 111-12), za kojega čujemo da je kao vitez-mladić (*Pro Clu. LIX § 165*) pretorskom odlukom postao *bonnorum possessor* nakon smrti senatora L. Pletorija (*L. Pletorius*). Premda Fausset (*M. Tulli*, str. XXXVII) smatra da je taj preživjeli sin, zajedno s majkom, živio kod ujaka (našeg Kluencija), mislimo da Ciceron nikako ne bi propustio navesti takvu činjenicu kao dokaz moralnog i skrbnog karaktera svoga klijenta.

dočiti u istinitost te tvrdnje. Rečeno je da su L. Voluzijen (*L. Volusienus*), P. Helvidije Ruf (*P. Helvidius Rufus*) i Gn. Tudicije (*Cn. Tudicius*), građani Larina poznati i samim porotnicima u Rimu, bili silno zabrinuti zbog cijelog slučaja, ali da se ipak nitko od njih nije pojavio pred sudom (§ 198). Postojala su samo *testimonia* anonimnih municijpljana kao i stanovnika susjednih zajednica, koji su, međutim, bili gotovo nepoznati porotnicima u Rimu te su bili vrlo nepouzdan dokaz u korist optuženog Kluencija.

S tim nejasnim tvrdnjama Ciceron nastoji prikazati svoga klijenta kao nada-sve kreposnog i časnog čovjeka⁹⁸, unatoč *nota* koju su cenzori na popisu građana - najvjerojatnije zbog nedolična načina života ili ponašanja - zabilježili uz Kluencijevo ime (§ 133), kao i inkriminacijama kojima je optužitelj namjeravao opisati Kluencija kao osobu koja je terorizirala lokalno stanovništvo s grupom pristaša i podčinjenika (§ 161-164)⁹⁹. Premda Ciceron te inkriminacije, ističući da ih je optužba sakupljala osam godina, proglašava beznačajnim pa čak i lažnim - *Quam levia genera ipso! Quam falsa re! Quam brevia responsu!* (§ 164), jedna od njih zaslužuje pomnije razmatranje. Kluencije je, naime, imenovan nasljednikom cjelokupnog bogatstva nekog P. Elija (*P. Aelius*), koji je prethodno iznaslijedio svoga zakonitog nasljednika. Kako bi odbacio i najmanju sumnju glede svoga klijenta, Ciceron najprije tvrdi da se Elije time samo oslobodio obveze prema Kluenciju, a kao najjače jamstvo pravne valjanosti te oporuke ističe upravo Opijanikov potpis kojim je bila potvrđena vjerodostojnost oporučiteljeve posljednje volje. Na temelju toga mogli bismo pretpostaviti da Kluencije i Opijanik Stariji nisu bili u neprijateljskim odnosima sve do 74.g.pr.n.e.

Prijeđimo sada na preciznije razmatranje načina na koji se Ciceron bavi optužbom za trostruko izvršenje odnosno pokušaj kaznenog djela trovanja. Prvo se bavi smrću Gaja Vibija Kapadoksa¹⁰⁰, kojega je Kluencije navodno bio

⁹⁸ Takvim ga doživljavaju čak i ugledni znanstvenici kao što su Davies (*Cicero's Speech*, str. 396), Kroll (*Ciceros Rede*, str. 177), Boyancé (*Cicéron Discours*, str. 44) i Drumann-Groebe (*Geschichte*, bd. 5, str. 395); *contra* Dörries, *Ciceros Rede*, str. 75-90, v. *supra*, bilj. 82.

⁹⁹ Glede Kluencijeva nasilnog karaktera, radilo se o sljedećim optužiteljevim primjedbama: 1. da su njegovi robovi nanijeli povredu Gneju Decidiju Samničaninu; 2. da su upravitelji njegovih dobara nasilno postupali s pastirima iz Anharije i Pacene; 3. da je u svoju korist (a na štetu jednog ostaviteljeva rođaka) ishodio oporuku P. Elija; 4. da je odbio isplatiti novčani iznos legatom namijenjen Floru; 5. da je jednu slobodnu ženu (suprugu Ceja Samničanina) kupio i držao kao ropkinju; 6) da je bez pravne osnove zadržavao imovinu Enija (Opijanikova najamnika); 7. da su on i njegovi robovi napali Ambivija (krčmara s Latinske ceste) u njegovoj krčmi. Sve te primjedbe Ciceron je, dakako, ismijavao kao nevažne te nastojao pobiti kako diskreditiranjem navodno povrijeđenih osoba tako i preokretanjem okolnosti pojedinih događaja u korist svoga klijenta. Glede nepravnog značenja uobičajene govorničke (poglavito optužiteljske) primjene dokazivanja putem *probabile de vita anteacta*, usp. Giuffrè, "*Nominis delatio*", str. 361-2; Santalucia, *Cicerone*, str. 406 bilj. 4-5.

¹⁰⁰ Glede *cognomen* tog *Cappadox* v. Boyancé, *Cicéron Discours*, str. 157 bilj. 1.

otrovaio dok je ovaj boravio u kući svoga prijatelja senatora L. Pletorija, koji je sada bio nazočan suđenju. Nastojeći pobiti tu optužbu protiv svog klijenta, Ciceron najprije lakonski izjavljuje *opportune adest* (§ 165), što vjerojatno znači da Pletorije nije dao usmeno svjedočanstvo kao dokaz valjan u formalno-pravnom smislu te da je branitelj njegovo pojavljivanje na sudu smatrao dovoljnom potvrdom Kluencijeve nedužnosti. Na takvu pretpostavku upućuje i činjenica da je Ciceron malo kasnije u govoru - poričući pokušaj trovanja Opijanika Mlađeg - naglasio formalnopravnu valjanost dokaza koji je bio izveden čitanjem pismena koje je sadržavalo svjedočanstvo Balbucija Starijeg (također prisutnog) o stvarnim okolnosti smrti svoga sina Balbucija (§ 168)¹⁰¹. Posljedično tome, kad Ciceron tvrdi da se Vibije razbolio i umro prirodnom smrću u Pletorijevoj kući, ne možemo pretpostaviti nikakvu stvarnu potkrijepu te tvrdnje. Nameće se, međutim, sličnost između priče o Vibiju i priče o Dineji (§ 40), koja je također bila bolesna te *brzo izliječena* od liječnika koji je slučajno bio prolazio kroz Larin, a preporučio joj ga je njezin zet Opijanik Stariji. Slično tome, niti svoju daljnju tvrdnju - da je Vibije umro bez oporuke te da je njegova imovina pretorskom odlukom dodijeljena u posjed optuženikovu nećaku rimskom vitezu Numeriju Kluenciju¹⁰² - Ciceron ne pokušava potkrijepiti drugačijim argumentima doli isticanjem prisutnosti tog *vrlo stidljivog i osobito poštenog mladića*. Ali i to se donekle može usporediti s jednim od Opijanikovih zlodjela: navodi se da je on otrovao Gneja Magija (*Cnaeus Magius*) kojeg je nećak (*sororis filius*), a istodobno i Opijanikov sin, postao nasljednikom (§ 33)¹⁰³.

¹⁰¹ Premda je Balbucije Stariji bio nazočan raspravi pred porotnim vijećem, Ciceron se ipak odlučio za čitanje njegova pismenog iskaza (*testimonium*), izbjegavajući time eventualnu nepreciznost iskaza kao i neugodnost usmenog svjedočenja, a posebice rizike unakrsnog ispitivanja. Ciceron je, naime, igrao na kartu trenutačne potvrde njegova iskaza. Na ovom bismo mjestu mogli spomenuti da stotinjak godina kasnije Kvintilijan (*Instit. Orat.* V,7,2) uočava da su pismena svjedočanstva izgubila na vjerodostojnosti jer ih govornik protivne strane može napasti lakše nego usmena; usp. *supra*.

¹⁰² Glede određenja odnosa između umrlog G. Vibija Kapadoksa i nasljednika Numerija Kluencija služe Ciceronove, ne odveć precizne, riječi *illius sororis*. S obzirom na cjelokupni smisao optužbe protiv Kluencija, prihvaćamo mišljenje da se radilo o nećaku A. Kluencija Habita odnosno o sinu njegove sestre Kluencije (v. *supra*, bilj. 95; usp. Peterson, *The Speech*, str. 244; Grose Hodge, *Introduction*, str. 214, 403; Stroh, *Taxis*, str. 198, bilj. 23), a ne o nećaku samog Vibija odnosno sinu njegove sestre Vibije (*Vibia*) koja je bila udana za A. Kluencija Habita koji je u vrijeme ovog suđenja imao 36 godina te mogao biti ocem jednog *adulescens* (tako Boyancé, *Cicéron Discours*, str. 157 bilj. 2; Hoeningwald, *The Murder*, str. 119-120 i bilj. 25 i 26; Moreau, *Structures*, str. 102-8).

¹⁰³ Polazeći od pretpostavke prema kojoj se u slučaju Numerija Kluencija zapravo radilo o sinu samog A. Kluencija Habita, Hoeningwald (*op. cit.*) zaključuje da je Kluencije, poput svog očuha Opijanika Starijeg, ubio jednu bolesnu osobu koje se smrt nije lako mogla pripisati trovanju i koje je nasljednik postao njegov sin odnosno sin žrtvine sestre.

Ciceron se nakon toga bavi optužbom da je Kluencije pokušao otrovati Opijanika Mlađeg, i to prilikom njegove svadbene proslave. On je obranu svoga klijenta započeo instrumentaliziranjem etičkog argumenta, točnije rečeno ponovnim konstatiranjem da Kluencijev moralni karakter nikada ne bi dopustio da mu se pripiše takvo zlodjelo - *Quid umquam Habitus in se admisit, ut hoc tantum ab so facinus non abhorrere videatur?* (§ 167). Na ovoj točki Ciceron u obranu svog klijenta izgovara vrlo zapanjujuće riječi - *quid autem magno opere Oppianicum metuebat?*, koje bi mogle značiti da on kao eventualnu motivaciju za napad na život Opijanika Mlađeg uvodi strah izazvan time što Sasija želi da Opijanik postane Kluencijev optužitelj. Neposredno nakon te retoričke dileme, Ciceron pokušava rastjerati bilo kakvu sumnju porotnika ne samo opisujući nepodobnim okolnosti (mjesto, vrijeme, predmet) izvršenja navodnog trovanja te nedostatak ustrajnosti, već i odlučno poričući optužiteljevu tvrdnju da je mladi Balbucije umro u trenutku ispijanja napitka. U tom smislu govornik precizira da je Balbucije, s jedne strane, na svadbeni objed došao s probavnim smetnjama te se svejedno prepustio uživanju u jelu i piću, i da je, s druge strane, umro u očevoj kući tek nakon nekoliko dana provedenih u bolovima, o čemu svjedoči čitanje pismenog iskaza njegova oca kao očevica.

Uvjerivši porotu da strah, kao potencijalno jedini Kluencijev motiv za trovanje, nije bio opravdan te da ni napad na Opijanikov mladi život nije mogao biti počinjen, Ciceron nastavlja upotrebljavati tu motivaciju za ubojstvo kad govori o misterioznoj smrti Opijanika Starijeg, za smrt kojeg je njegov klijent također bio optužen¹⁰⁴ - *Inimicitias enim fuisse confiteor, sed homines inimicos suos morte adfici volunt, aut quod eos metuunt aut quod oderunt* (§ 169). Valja, međutim, podsjetiti da je takva argumentacija bila upravo suprotna onoj koju Ciceron nudi u povodu navođenja razloga za Opijanikov napad na Kluencijev život prije osam godina. Ciceron je tada iznio da je, uz postojeće neprijateljstvo između njih dvojice, pridošao i drugi veliki razlog (*Suberat etiam alia causa maior* & § 44) koji je uznemiravao Opijanika - to je bila njegova želja za bogatstvom mladog Kluencija, koji tada još nije bio napravio oporuku - *Neque legare eius modi matri poterat animum inducere, neque testamento nomen omnino praetermittere parentis.* (§ 45). Što se tiče bogatstva Opijanika Starijeg u vrijeme njegove smrti i pohlepe kao Kluencijeva eventualnog motiva za njegovo ubojstvo, znamo da je Opijanik bio vrlo bogat čovjek u vrijeme osude izrečene na suđenju 74.g.pr.n.e., ali Ciceron ne navodi je li on bio sastavio oporuku. Stoga

¹⁰⁴ Uvodeći nas u svoju obranu u povodu optužbe za pokušaj trovanja Opijanika Starijeg, Ciceron najprije podsjeća da su sva zla kroz koja je ovih godina prolazio njegov klijent potjecala od njegove majke Sasije, da bi se odmah potom pozvao na optužiteljeve riječi prema kojima je Opijanik Stariji navodno bio ubijen otrovom koji mu je dan u kruhu predanim od nekog M. Azelija (*M. Asellium*), njegova prijatelja, a sve po nagovoru A. Kluencija Habita (LXI § 169).

bismo mogli pretpostaviti će njegova imovina pripasti dijelom njegovu sinu Opijaniku Mlađem, a dijelom samom Kluenciju, i to preko Sasijske, njegove majke a Opijanikove žene. Povežemo li to s opisom događaja koji su prethodili smrti Opijanika Starijeg - Ciceron kaže da je Sasija imala ljubavnu aferu sa Sekstom Albijem (*Sextus Albius*), falernskim *colonus*, zbog besramnog ponašanja koje bolesni Opijanik Stariji odlazi u Rim (§ 175), mogli bismo pretpostaviti da je Kluencije imao razloga vjerovati da će se Opijanik Stariji razvesti od njegove majke, a on izgubiti dio očuhove imovine. Odemo li korak dalje, mogli bismo pomisliti da je to bilo najbolje vrijeme da Kluencije otruje svog očuha, a sebi osigura stjecanje, dakako preko svoje majke, dijela Opijanikove imovine.

Napuštajući te spekulacije glede motiva za pokušaj Opijanikova ubojstva, ipak valja konstatirati da je sve ono što Ciceron može iznijeti u prilog nedužnosti svoga klijenta maglovito i dokazima nepotkrijepljeno. On još jednom podsjeća porotnike da sve nesreće koje su zadesile Kluencija potječu od intriga njegove majke. Nadalje, nerazumno naziva optužiteljevu tvrdnju da je otrov bio skriven u štruci kruha - *Iam vero illud quam non probabile, quam inusitatum, iudices, quam novum, in pane datum venenum* (§ 173)¹⁰⁵. Jednako tako smiješnim smatra odabir osobe koja je Opijaniku Starijem trebala dati otrov: radilo se o M. Azeliju, Opijanikovu prijatelju, što čini nevjerojatnom optužiteljevu tvrdnju da je Kluencije izvršenje zlodjela povjerio upravo takvoj osobi - *Eine igitur, quem sibi offensiosem, Oppianico familiarissimum sciebat esse, potissimum et scelus suum et illius periculum committebat?* (§ 172). Jedino objašnjenje takvog odabira mogli bismo potražiti u pretpostavci da se Azelije, do suđenja 74.g.pr.n.e. prijatelj obojice, nakon tog događaja priklonio Kluenciju. Ovdje je važno napomenuti da Ciceron niti poriče da je Kluencije poznao Azelija niti ih naziva neprijateljima. On tek oprezno kaže da je Azelije bio ljut na sebe (*sibi infensiosem*), podrazumijevajući pod tim da, nakon neprijateljstva iz 74.g.pr.n.e., svi Opijanikovi prijatelji moraju postati Kluencijevi neprijatelji.

Pobrinuvši se na takav način pobiti optužiteljev dokaz u pogledu otrova, Ciceron se ponovo okreće razlaganju pitanja Kluencijeve motivacije za trovanje očuha Opijanika. Proširujući motiv straha, koji je već bio uveo kao eventualni motiv ubojstva Opijanika Mlađeg, iznošenjem kategoričke tvrdnje da su se samo strah i mržnja mogli smatrati razlozima za ubojstvo nećijih neprijatelja, Ciceron se jako trudi objasniti porotnicima da Kluencije nije imao nikakvog razloga bojati se jednog izopćenika iz rimske zajednice kao što je to bio Opijanik Stariji nakon osude iz 74.g.pr.n.e. te da se njegova mržnja prema njemu najbolje

¹⁰⁵ Za razliku od Ciceronove tvrdnje, Pugliese (*Introduzione*, str. 29) sasvim mogućim drži da je otrov bio skriven u kruhu, a ne rastopljen u kaležu: štoviše, otrov skriven u kruhu manje je sumnjiv. Upravo zbog toga što je takav način trovanja bio neobičan autor smatra malo vjerojatnim da je čitava priča bila izmišljena.

mogla zadovoljiti na taj način da mu se omogući da što duže poživi ubogi život prognanika, čovjeka bez prijatelja i zaštite (§ 170-171)¹⁰⁶. Uvjerivši porotu da Kluencije nije imao nikakav motiv za to zlodjelo, Ciceron još jednom zanemaruje optužiteljev dokaz dodajući da se čak ni Opijanikova *iznenadna smrt* (*At repentina morte periit.*) ne može pripisati trovanju (§ 173). On štoviše nastavlja govoriti da se uopće nije radilo o iznenadnoj smrti, pozivajući pritom porotnike da to sami spoznaju: Opijanik se, naime, oslabljen dugotrajnom bolešću iz Falerna zaputio u Rim, pao s konja i znatno povrijedio bok te u vrućici stigao u grad gdje je nedugo zatim preminuo. Ciceron taj opis smrti završava ironičnom rečenicom - *Mortis ratio, iudices, eius modi est, ut aut nihil habeat suspicionis aut, si quid habet, id intra parietes in domestico scelere versetur.* (§ 175), kojom, s jedne strane, potvrđuje čistu, prirodnu smrt Opijanika Starijeg još jednom odbacujući postojanje bilo kakvog Kluencijevog motiva za ubojstvo, a s druge strane otvara mogućnost da uzrok smrti leži unutar kućnih zidova, diskretno prebacujući sumnju na razvratnu i zlu Sasiju, njegovu ženu.

Što se tiče svjedočkih iskaza kao dokaznih sredstava koja je Ciceron, premda nedovoljno, upotrijebio pri pobijanju optužbe za trovanje Kapadoksa i Opijanika Mlađeg¹⁰⁷, valja kazati da govornik u obranu svog klijenta od optužbe za pokušaj trovanja Opijanika Starijeg to čak nije ni pokušavao učiniti, a na stvarnu Opijanikovu smrt osvrće se na najmaglovitiji mogući način, riječju *dicitur* (§ 175). Kluencijevu nedužnost poroti nastoji dokazati, a očigledno i uspijeva, time što još jednom instrumentalizira etički argument te napada zločestu i urotnički nastrojenu Sasiju. Detaljno je, naime, razložio njezino trogodišnje spletkarenje protiv Kluencija: najprije je izložio njezin dvostruki pokušaj - daka-ko neuspjeli - provođenja privatnih istraga o smrti svoga muža u kojima je mučeći njegove robove nastojala ishoditi priznanje da je to učinio njezin sin¹⁰⁸, zatim je opisao pridobivanje Opijanika Mlađeg za formalnog optužitelja u kaznenom postupku protiv Kluencija te na kraju prikazao njezin slavodobitni

¹⁰⁶ Polazeći od straha i mržnje (a ne isključivo od pohlepe za novcem, v. Hoenigswald, *The Murder*, str. 113, 121) kao mogućih Kluencijevih motiva za trovanje Opijanika Starijeg, Pugliese (*Introduzione*, str. 29-30) smatra da je teško povjerovati da bi zbog mržnje Opijanika bilo bolje što duže održavati na životu. Pritom autor pretpostavlja da su porotnici u takvo što mogli povjerovati samo zavedeni Ciceronovim emfatičkim govorom, a ne na temelju vlastitog hladnokrvnog promišljanja.

¹⁰⁷ V. *supra*. Nedostatnu uporabu svjedoka može potkrijepiti i Pugliese (*Introduzione*, str. 56-7. bilj. 24) koji naglašava da usmena svjedočanstva protiv Kluencija očito nisu bila odlučujuća kad su ga suci oslobodili krivnje.

¹⁰⁸ Diskreditiranje izjava dvaju robova ostvareno je, s jedne strane, povezivanjem s opisanim nedjelima same Sasije koju su porotnici već trebali smatrati potpuno perverznom osobom, a s druge strane suptilnim insinuiranjem sumnje da su zapisnici o tim izjavama danim pod mukama stvarno bili Sasijine krivotvorine.

odlazak na suđenje u Rim, obilježen zločinačkim proklinjanjem i bezbožnim zavjetima za uspješno izvršenje *zločina* (§ 176-194)¹⁰⁹.

Premda ne možemo tvrditi da je Kluencije bio doista odgovoran za sva trovanja koja mu se nedvojbeno stavljaju na teret ili barem za jedno od njih, na temelju lakonskog načina izražavanja te bitne slabosti predloženih argumenata mogli bismo pretpostaviti da ni sam Ciceron nije bio sasvim siguran u *pravедnost* stvari koju je branio. Međutim, prethodno izmorivši i zbunivši porotnike dugotrajnim pobijanjem optužbe za korupciju (Junijeve) suda, Ciceronu je uspjelo da primjenom etičkog argumenta, odnosno inzistiranjem na neokaljanom karakteru Kluencija kao poštenog i čestitog građanina (nasuprot monstroznosti očuha Opijanika Starijeg i majke Sasije) te iznenadnim premještanjem motiva - s pohlepe za novcem i moći na strah i mržnju, koje kao jedine motive za trovanje potom nastoji učiniti apsurdnim i nepostojećim, otkloni daljnja ispitivanja porotnika te postigne oslobođenje svoga klijenta kojim se naknadno hvalisao.

Na kraju izlaganja valja kazati da je polazna točka pri rješavanju pitanja sadržaja i prirode optužnice podignute protiv Aula Kluencija Habita na suđenju održanom u Rimu 66.g.pr.n.e. bila postupovno-pravna mogućnost postojanja višestruke optužnice u kasnorepublikanskom kaznenom sustavu stalnih porotnih sudova (*quaestiones perpetuae*). Ta mogućnost proizlazila je, s jedne strane, iz pravnog karaktera *nominis delatio* koja se kao čin formalnog podnošenja optužnice sastojala samo od usmenog (ne odveć preciznog) okrivljavanja optuženika pred predsjedajućim mjerodavnog suda (*iudex quaestionis*), a s druge strane iz postupovnog pravila prema kojemu se u sustavu *iudicia publica* jednom rimskom građaninu moglo suditi za više kaznenih djela samo ako su ona bila gonjiva odnosno kažnjiva na temelju zakona kojim se uspostavljao mjerodavni porotni sud. Nepostojanje formalnog pismenog podneska optužnice (*subscriptio*) s detaljno specificiranim i popisanim optužbama (sve do Augustove *lex Iulia de adulteriis coercendis*, 18/17.g.pr.n.e.) izazivalo je značajne posljedice. Optužitelj je mogao iznijeti (čak i u kasnijoj fazi postupka, na raspravi pred porotnim vijećem) mnogobrojne, različite i vremenski nepovezane povrede

¹⁰⁹ Upravo u povodu te završne slike kojom Ciceron oslikava Sasiju mračnijim bojama nego na početku svoga govora, Dörries (*Ciceros Rede*, str. 110-1) izvodi zaključak da se govornikova vješta i uspješna strategija obrane temeljila na predstavljanju čitavog slučaja na sljedeći način: neljudska Sasija, nakon propasti pokušaja ubojstva sina otrovom, sada ga želi maknuti s puta pomoću *sudskog ubojstva*; našla je optužitelje koji se oslanjaju na neopravdano vjerovanje da je Kluencije bio potkupio porotnike i da je Opijanik bio nevin osuđen; budući da pred sudom nisu mogli iznijeti samo tu *invidia*, oni lažno optužuju Kluencija da je otrovom ubio Opijanika.

istog zakona, a porotnicima (sucima-laicima) bila je prepuštena odluka o tome koje će smatrati njime obuhvaćenim, pri čemu je osuda mogla uslijediti prihvaćanjem samo jedne od iznesenih optužbi. Stoga je uloga branitelja (a time i konačni ishod) bila determinirana optužiteljevim govorom na raspravi pred porotnim vijećem: naime, ako ne bi uspio uvjeriti porotnike tako da zanemare pravno relevantne i dobro utemeljene optužbe, a pozornost zadrže na onim pravno irelevantnim (tj. lako oborivim), morao bi odbiti sve optužiteljeve navode kako bi branjenik bio oslobođen krivnje.

Premda nije sačuvan Atijev govor te o njegovim optužujućim navodima (i dokazima) znamo tek onoliko koliko i kako to iznosi Ciceron kao branitelj, na temelju strukturalnih osobina govora *Pro Cluentio* te njegovih sadržajnih - pravnih i retoričko-argumentativnih - elemenata zaključujemo da je optužnica podignuta 66.g.pr.n.e. protiv rimskog viteza Aula Kluencija Habita bila dvostruka: s jedne je strane bila optužba za trostruko kazneno djelo trovanja koja je imala karakter glavne optužbe, a s druge je strane bila optužba za kazneno djelo korupcije suda koja je imala karakter sporedne optužbe odnosno sredstva potrebnog za diskreditiranje te sigurnu osudu optuženika.

Pomno i uporno čitanje najdužeg i najsloženijeg Ciceronova sudskog govora obrane, a posebice činjenica da je Kluencijev slučaj bio dodijeljen Kv. Vokoniju Nazonu koji je 66.g.pr.n.e. bio predsjedajući *quaestio de veneficis* kao mjerodavnog suda, potvrđuje da je optužba za trostruko trovanje (G. V. Kapadoksa, Opijanika Mlađeg i Opijanika Starijeg) - unatoč namjerama branitelja - bila glavna optužba protiv tog rimskog viteza, po svemu sudeći, vrlo sumnjivog karaktera i gotovo prizemnih pobuda. Optužba za korupciju tzv. Junijeva suda (najvjerojatnije počinjena 74.g.pr.n.e.) - premda potkrijepljena ne samo dugogodišnjom omrazom (*invidia*) protiv takvog Kluencija već i indirektno osuđujućim presudama (izrečenim pojedinim porotnicima *iudicium Iunianum*) te cenzorskim ukorima (posebice onim upućenim Kluenciju) - imala je sporedni karakter, najvjerojatnije zbog toga što je s formalnopravnog gledišta bila relativno lako oboriva: od porotnika je, naime, zahtijevala ekstenzivno tumačenje mjerodavne *lex Cornelia de sicariis et veneficis* utemeljeno na načelima pravednosti (*aequitas*) i zaštite općeg interesa (*utilitas*), što je bilo u direktnoj suprotnosti s osnovnim pravilom prema kojemu su stalni porotni sudovi kasnorepublikanskog kaznenog sustava bili strogo vezani slovom zakona.

Konačno, povežemo li strukturu govora *Pro Cluentio*, odnosno neproporcionalnost između njegova prvog (§§ 9-160) i drugog dijela (§§ 161-194), s primjenom govorničke tehnike *αποπλάνησις*, odnosno odvratanja pozornosti sudaca s nepovoljnijih točaka spora prema povoljnijima koje se potom kićenjem i naglašavanjem dodatno osnažuje, možemo zaključiti da je Ciceronovo izokretanje optužiteljeva redosljeda izlaganja odnosno važnosti optužbi trebalo poslužiti, prvo, iscrpljivanju i zbunjivanju porotnika s ciljem brzog donošenja povoljne (a to znači oslobađajuće) presude, i, drugo, sigurnijoj (a to znači u

konačnici uspješnoj) obrani optuženika pobijanjem sporedne optužbe za korupciju Junijeve suda, pa makar i prizivanjem zakonske pogodnosti o kaznenoj neodgovornosti vitezova-potkupitelja negoli pobijanjem glavne optužbe za trostruko ubojstvo, točnije rečeno za jedno izvršeno kazneno djelo trovanja i dva pokušaja tog kaznenog djela.

Summary

CICERO'S PRO CLUENTIO SPEECH: THE ISSUE OF THE CONTENT OF THE INDICTMENT AGAINST AULUS CLUENTIUS HABITUS

This paper considers the legal dimension of the most famous and longest of Cicero's speeches in court, and focuses attention on the definition of the content and nature of the indictment raised against the Roman knight Aulus Cluentius Habitus. The starting point for resolving this issue was the procedural legal option of having a multiple indictment in the criminal system of standing jury courts (*quaestiones perpetuae*) of the late Republic. This option sprang both from the nature of *nominis delatio*, which, as the act of formally submitting the indictment, consisted only of bringing oral charges against the defendant before the presiding judge of the competent court (*index quaestionis*), and from the rule prescribing that a Roman citizen might only be tried for a number of criminal offences in the criminal system in question if these offences were punishable pursuant to the law which established the competent jury court.

By following the structure of the Pro Cluentio speech, the paper is divided into three parts. The first, introductory part of the paper contains basic information on the persons and circumstances (the competent court and its composition, the participants in the procedure, the family relations and political relations in the *Municipium*, etc.) related to the criminal trial held against Cluentius in 66 B.C. before the *quaestio de veneficis* in Rome.

The second part of the paper analyses the structural and content characteristics of the Pro Cluentio speech and refers to those features – the division of the speech into two parts and the composition and length of the first part (111 paragraphs out of a total of 202), the lack of terminological distinction (*invidia/crimen*), the application of the oratorical technique of *αποπλάνησις*, the legal-technical discussion on the content, and the inapplicability of *lex Cornelia de sicariis et veneficis* – from which it can be derived that there had been charges for the criminal offence of corruption of the court (Junius's court) in 74 B.C., but only as an auxiliary part of the indictment which was used by the prosecutor mainly to discredit the defendant and ensure his conviction. From the formal-legal aspect, this accusation is regarded as relatively easy to rebut: namely, it required an extensive interpretation of the competent *lex Cornelia de sicariis et veneficis* by the jurors, which was based on the principles of equity (*aequitas*) and protection of the general interest (*utilitas*), and was in direct opposition to the basic rule according to which standing jury courts in the criminal system in the late stages of the Republic were strictly bound by the letter of the law.

The third part of the paper presents elements of the content of the speech – arguments of persuasion, dramatic and long descriptions of the mother, Sassia, and the stepfather, Oppianicus the Elder, indications of the dubious character of the defendant, which not only confirm the charges of the triple criminal offence of poisoning (of G. V. Capax, Oppianicus the Younger, and Oppianicus the Elder) as the main component of the indictment, but indicate that the criminal

responsibility of Cluentius was possible, even though he was successfully defended by the skilful and renowned Cicero.

Finally, based on relating the structure of the speech, in other words, the lack of proportion between his first (§§ 9-160) and second (§§ 161-194) part, with the orator's application of the technique of diverting the attention of the judges from the unfavourable counts in the dispute towards more favourable ones, which were then given additional strength through ornamentation and emphasis (*αποπλάνησις*), the conclusion may be drawn that Cicero's distortion of the prosecutor's (presumed) sequence of importance of the charges had the primary goal of wearing out and confusing the jurors into rendering a fast and favourable (in other words, acquitting) sentence. The other purpose was to achieve a safe (that is, ultimately successful) defence of the defendant by challenging the auxiliary charges of corrupting Junius's court, even by evoking the legal privilege of the lack of criminal responsibility of knights-bribers, then by challenging the main charge of triple murder, or, more precisely, of one committed crime and two attempted crimes of poisoning.